

A somogyvári szent Egyed (Aegidius)-monostor-templom maradványai.

GERECZE PÉTER-től.

A híres somogyi vezér Kupa, ki István fejedelem ellen, még mielőtt ez Sylvester koronáját fejére tette, pártot ütött, a történelem és hagyomány szerint a mai Somogyvár melletti Kupahegyen tartózkodott. A helység bizonyosan nagyobb kiterjedésű is volt egykor, mint ma, sőt alighanem helyét változtatta. A mellette elterülő negyedóránnyira fekvő u. n. Kupavár, azonban mint magas földbástyái és sánczai ma is mutatják, ősrégi idők óta állandóan emberlakta hely, sőt megerősített vár, mely a honfoglaló magyarok egyik törzsének is azonnal főfőszékvé lett, mihelyt a külföldi kalandokba fáradt nép, vagy legalább vezérei az osztályrészül nyert birtokon állandó tanyát ütöttek.

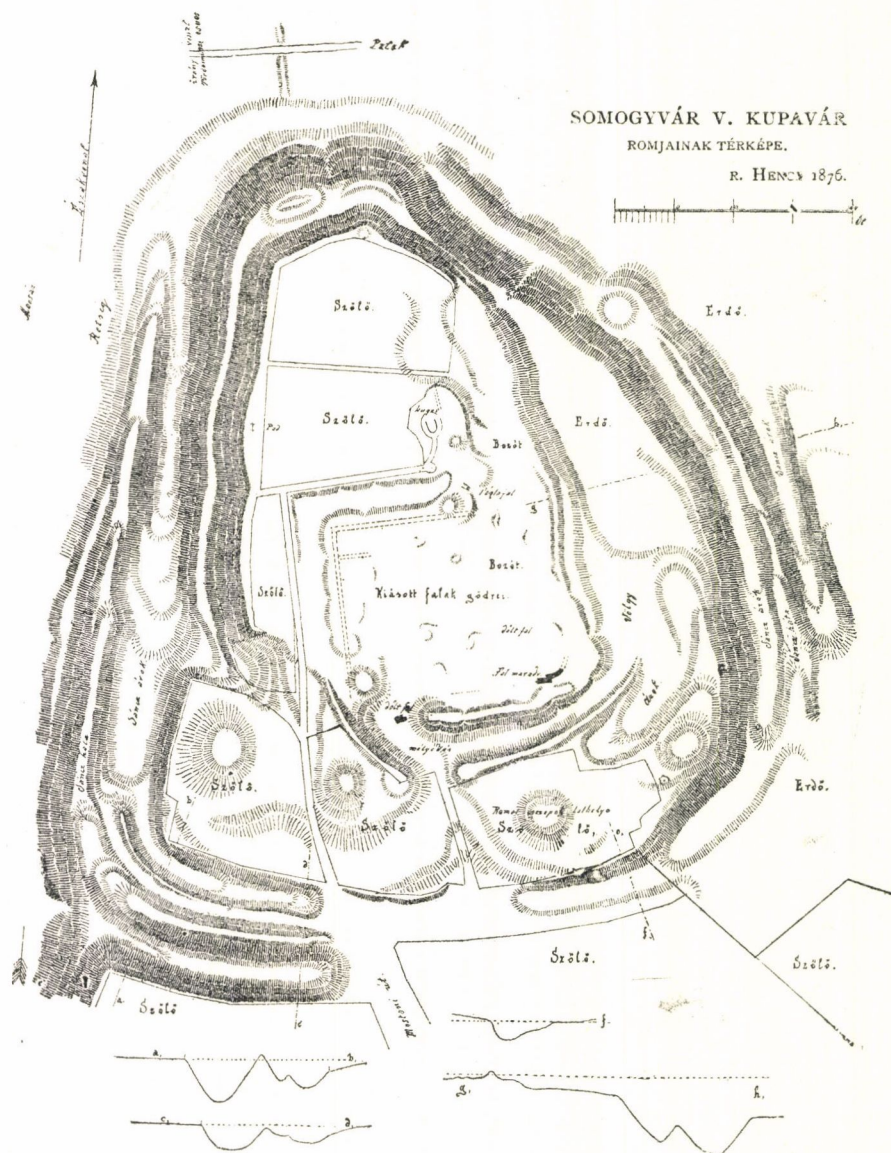
A somogyvári Kupahegy, melyet meg kell különböztetnünk több más hasonló nevű falu és helynévtől, Somogyvár és Öreglak helységek közt terül el; tulajdonképen nem egyéb, mint annak a hullámos szép fensíknak kikönyöklése éjszak felé, a mely nyugat felől Laska pusztától csaknem Öreglakig többé-kevésbé meredeken emelkedik ki a régen posványos, több helyt ma is igen vizenyős völgyből, vagy mély lapályból. Éjszak felé e síkság egész a Balatonig terjed, sőt egy mély völgye még a Kupahegy mögé is benyúlik kelet felé, úgy hogy e hely, kivált mikor hajdan a Balaton vize, sőt még nem régen is nagyterjedelmű mocsár három oldalról megerősítette, már fekvésénél fogva kitűnő védelmi hely lehetett. A Kupahegyre már a történelem előtti időkben földhányások és árkokkal megerősített «várat» emeltek, mely részben ma is fennáll; és pedig Wosinszky állítása szerint a mai éjszaki sáncz a történelem előtti, a déli pedig a népvándorláskori erődítmény maradványának tekintendő.

A helynek honfoglaláskori szerepe és Kupa elestének története ismeretes. De nem érdektelen megemlíteni, hogy a somogyvári magyar nép közt ma is élő hagyomány, elég elevenen emlékezik meg e helynek történelmi szerepéről. A nép a Kupavártól északkeletre fekvő erdős dombot, mint olyat mutogatja az idegennek, a melyről Szt. István Kupa herceget «megdöntötte». A helyi viszonyokat tekintve, ez nem is lehetetlen, habár e harcz elbeszélésében a naiv nép *álgyút* emleget.

Kupavár ma egy egyenetlen felületű, részben szőlővel beültetett, főképen pedig egy néhol kettős sánczczal és mesterségesen emelt ősrégi földbástyákkal körülvett, néhány száz négyzetméternyi terület, melyről némi fogalmat nyújt az 1. sz. tereprajz, melyről Rómer csak ennyit jegyez meg: Somogyvár még jobban megerősített pogányvár volt, mint Regöly. Nyugat, éjszak és részben kelet felé nagy tó vette körül, melyet már lecsapoltak s csatornázással kiszáritottak, és több sor töltés és sáncz, melyek hajdan megközelíthetetlené tették.

A (terep rajzon) a pontozott vonalak, melyet a sík közepén látunk, azt a helyet jelölik, melyet a XI. száz évben a Nims melletti Flavian-völgyi Benedek-rendi francia szerzetesek által emelt Szt.-Aegidius-apátság elfoglalt, s a mely bizonyítja Szt.-László alapítványának nagyságát. (Congres International D'Antropologie et Archeologie préhistoriques Compte-Rendu de la 8e Session à Budapest. 2e Vol. I. part p. 86 L. innen reproducált 1. képünket.)

A monostor és az érdekes román bazilika rég föld alá került romjainak megbolygatására és e sorok írására az adott alkalmat, hogy a híres somogyi vezér ősfészkének jelenlegi birtokosa, ifju Széchenyi Imre gróf úr néhány domború kőképnek és más faragványos kőnek fényképét küldötte be a Vasárnapi Ujság szerkesztőségének, honnan azok Hampel József úr kezeihez, innen pedig e sorok írójához kerültek. E reliefek arra indítottak, hogy lelőhelyeiken bővebben kérdezősködjem azok eredete felől, főképp pedig a még tán lappangó töredékeket is nyilvánosságra hozzam. A somogyvári grófi kastélytól 20 percznyire fekvő Kupavárra menvén, 1895 év június 24-én, 27- és 28-án a gróf úr előzőkenységéből rendelkezé-

1. Kupavár térrajza.

semre bocsátott öt napszámossal feltártam az egykori Szt.-Benedekrendi, Szt.-Egedius-kolostor-templom körfalaiból a három apsist és a főfalak némely élvonalát. E biztató siker a milleniumi országos kiállítás történelmi főcsoport igazgatóságát arra birta, hogy a rendelkezésére álló csekély ásatási alapról pár száz forintot utalványozzon a falak további feltárására, mely mellett és tekintve, hogy e nevezetes helyet a honfoglalás előtti időből származó földhányás és árkok veszik körül, esetleg honfoglalás- és Árpád-kori maradványokra is lehet némi kilátás, a gróf úr szíves meghívása folytán október 12-én 14, 15 és 16-án kezdtük meg, illetve folytattuk a falak feltárását, s az eredményről sietek a régi építés iránt érdeklődők-

nek tájékoztatást nyújtani; addig is, amíg a nagyobb erővel folytatandó ásatás mindazt feltárja, a mit e sok viszontagságon átment, sokszor felhányt romok, s még inkább a magyar ezeréves történelmet is megelőző földbástyák, sánczok és lappangó őskori temető magokban rejtene.

Kupavárnak nemcsak története igen változatos, hanem még a feltárására fordított régebbi munkákról is érdemes megemlékezni, habár ezek eredménye inkább elszomorító, mint tanulságos.

Az irodalomban is elég korán fordul már elő Somogyvár és Benedek-rendi kolostora, de azért csak a tüzetes ásatás és levéltári kutatások fogják multját felderíteni.

Horváth István «Henrik portugáliai grófról, mint Magyar Királyfiról» című értekezésében a Tud. Gyűjt. 1828. III. k. 64. lapján annak megbizonyítására, hogy Szt.-László kormánya alatt a magyar királyi ház ismeretségben és szorosabb összeköttetésben volt a franciaországi szt. Egyedről címzett monostorral, azt hozza fel, hogy László Somogyvárot, Szt.-Egyed tiszteletére 1091-ben olyan monostort állított, mely a franciaországi hasonló nevű monostoroktól egyenesen függött, és közli egyszersmind Pápai Ferenci Jánosnak a «magyar közönséges geografiának hajdan munkás készítője (+ 1825) másolata alapján azt az okmánykivonatot, a mely Menard: *Histoire Civile, Ecclesiastique, et Littéraire de la Ville de Nîmes à Paris*, 1750. 4. Tom. I. Preuves pag. 24. cz. könyvében maradt fenn.

Később terjedelmesebb adatokat találunk Fuxhoffer Monasteriologiájának Czinár-féle átdolgozásában (1869. I. 222—228 k.), ki a következőleg ír: «A szt. László által alapított, vagy adományozott templomok és zárdák közt a legnevezetesebbek egyike a Somogyvári Szt.-Aegidius apátság. Kétségkívül létezett Somogyvár, melytől a megye nevét nyerte. Hogy magát a várat alakította volna át Szt.-László zárdává, nehéz meghatározni. A klastrom romjait Somogyvár mellett ma is (1803) lehet látni. Természetesen vetés a helyén, mint a hol Troja feküdt. Pázmány Péter bizonyos okmányok által félrevezetve csak ennyit jegyez meg róla: «A veszprémi egyházmegyei Somogyvári Szt.-Aegidius, 1302-ben virágzott». Fejér: *Cod. Dipl.* (Tom I. pag. 468) azonban közli a francia Manardnak Nîmes város története 1750-ben megjelent munkájából ennek a monostornak alapító levelét, melyet némi javításokkal, de egyszersmind kihagyásokkal, maga Fuxhoffer is közzétesz. Legújabbban Pauler Gyula: A magy. nemzet tört. az Árpád-házi királyok alatt I. 582. l. összevetette Fejér közlését a Menárdéval s a hibákat kijavítva itt közölhetjük az egész okmányt lehető teljesen:

Universalis & Catholica Sancta Mater Ecclesia e diversis partibus unigeniti filii Dei sanguine unita caritativa compassione per omnes orbis fines diffundi volens notificat tam presentibus, quam futuris se esse auctam in Pannoniæ partibus una regali Abbatia MXCI. anno dominicæ Incarnationis, indictione VIII.¹ regnante Ladislao gloriosissimo ejusdem regionis rege. Locus autem ille, in quo Deus præelegit sibi sanctam fundari ecclesiam, non habentem maculam aut rugam, vocatur Sumich, Nobilissima urbium terræ, quam cum territoria suo prædictus Rex, audiens opinionem meritorum beati Egidii Confessoris ad honorem Sanctæ et Individuæ Trinitatis, et beatorum Apostolorum Petri et Pauli, et S. Egidii Confessoris pro redemptione animæ suæ et antecessorum suorum et omnium fidelium Christianorum in præsentia dompni Odilonis Abbatis prelibatis apostolis Petro & Paulo & beato Egidio dedit, & ipsi abbati & successoribus suis ad regendum regulariter, tali tenore: ut quicumque usque ad finem Seculi Sumichiensis abbas fuerit, abbati, qui tunc temporis fuerit in monasterio S. Egidii in Valle Flaviana, obedientiam veram promittat & usque in finem vitæ suæ teneat. Preterea vero ipse elegantissimus Rex antecessoribus suis non se inferiorem judicans ea conditione et tam perpetuo jure libertatis supra dictam fundavit ecclesiam, ut post Deum & Sanctos ejus, in quorum honore dedicata est, ejusdem Ecclesiæ abbas ipsum solum audiat, soli inclinet, ipsum in omnibus necessitatibus tutorem et judicem suarum rerum tantum modo cognoscat, salvo episcopali jure. Atrium autem ejusdem Ecclesiæ ad quod omnes tam in vita quam in morte qualibet necessitate circumventi, sicut ad securum refugium confugere debent, Christianissimus Rex taliter consecrari fecit,

¹ Mint Czinár megjegyzi az 1091. év nem a VIII., hanem a XIV. Indictionnak felel meg s Horváth közlését nem is említve, Fejért vagy Menardot teszi a tévedésért felelőssé. Mivel Horváthnál is így van, valószínűbb, hogy Menard tévedett, kitől mind a ketten tévesen írták le.

ut omnes illuc pro tutamine fugientes tam corporis quam animæ solamina repérian, et sui vel suarum rerum prejudicium non sentiant. Quapropter sicut regale est monasterium, ita omnium bonorum consensu regalis est prohibitio, ne quis mortalium, præter ipsum regem, super res Ecclesiæ judicare præsumat. Atrium vero, si quis, quod absit, violaverit, legem patriæ persolvat in undecuplum. Quod si quis contra Deum & Sanctos ejus & contra regalia decreta aliquid ex his que dicta sunt, præter atrium nefario ausu violenter temeraverit, ex precepto prefati regis, quod audacter presumpsit, restauret, et insuper L. marchas cocti auri persolvat. Dator istius præcepti rex Ladislaus. Testes qui cum eo fuerunt: dux Lambertus frater ejus, Dux David consobrinus, Gerazdavius, filius regis Ruthenorum gener ipsius; Almarus Vesprimiensis Episcopus, Comes Palatinus Petrus, et Comes Acha, Michæl, Seraphin, Copan Capellani illius, Rodbertus de Gozlaria¹ spatarius ejus, Arnulphus legatus ipsius. Receptores vero istius doni vel præcepti sunt isti: Tenzo sanctæ romanæ ecclesiæ legatus; dompnus Odilo S. Egidii abbas. Monachi, qui adfuerunt: Petrus præpositus, qui postea primus inde abbas effectus est, Rostagnus Rainonis; Petrus Arinarius; Ugo & Daniel capellani ejus, duo diacones Petrus et Rostagnus, Petrus Camerarius, Dalmatius decanus, Clerici et laici, qui cum abbate fuerunt: Petrus Pictaviensis Grammaticus, Petrus Ugonis, Raimundus Felicis Bernardus Amarici, Rainaldus Arvei; Maimbaldus & Arveus & alii quam plures. Hic subscribuntur singulatim honores supradicto Monasterio ab ipso rege donati: Sumich cum territorio suo; ecclesia ejusdem loci cum servis et territorio suo, Patria villa cum servis & territorio suo. Pincinaticorum villa cum servis & territorio suo; Villa S. Georgii. cum servis et territorio suo, villa Currualis cum servis & territorio suo, villa Vinitorum cum Servis et territorio suo, triginta vineas cum Vinitoribus suis; in LX. vineas medietatem cum vinitoribus suis domus CCC. servorum, & C. militum domus». — Ego frater ille promitto stabilitatem meam et conversionem morum meorum & obedientiam coram Deo & Sanctis ejus secundum regulam S. Benedicti in hoc monasterio S. Egidii, salva obedientia in omnibus & subjectione monasterii S. Egidii in Valle Flaviana siti, in presentia dompni P. abbatis. Notum sit omnibus Sumichiensis cœnobii fratribus tam presentibus quam futuris, insuper & omnibus christianis, dompnum Odilonem abbatem S. Egidii ex consensu dompni Petri ejusdem loci abbatis & fratrum ibidem degentium hanc professionem in prædicto cœnobio observandam perpetuo jure confirmavisse, & sui impressione sigilli sub eodem anathematis vinculo inviolabiliter decrevisse. Quam si quis maligno zelo ductus temerario ausu violare presumpserit, et predictum cœnobium ab unitate capitalis nostri segregare voluerit, cum Dathan & Abiron se damnandum sciat. Ut autem hoc edictum indissolubile permaneat, a prædictis patribus sancitum est, ut nullus omnino monachus de monasterio S. Egidii Vallis Flavianæ sine litteris commendatitiis & sigillo confirmatis in Sumiciensis congregatione recipiatur. Et idem Decretum de Sumiciensibus apud S. Egidium observetur. Hujus edicti testes & confirmatores sunt dompnus Odilo abbas S. Egidii, dompnus Petrus abbas Sumicensis, dompnus Tenzo, cardinalis, dompnus Petrus abbas S. Martini, dompnus Petrus abbas Tichoniensis, Petrus Prior, Petrus Decanus, Laurentius Decanus, Petrus Minerbensis, Mainerius & Johannes capellani dompni Odilonis abbatis, frater Odo hujus decreti scriptor, et ceteri fratres. Magyarul:

Az egyetemes kath. anyaszentegyház az Isten egyszülött fiának vére és szeretetből való szenvedése által különböző népeket egyesítvén, a földkerekség minden irányában elterjedt. Így a jelen, mint a jövőre nézve följegyezi, hogy Pannonában az Úr megtestesülésének 1091-ik évében, annak VIII-ik inductiójában, dicsően uralkodó László nevű királya idejében az egyház egy királyi apátsággal gyarapodott. Azt a helyet pedig, melyet Isten szeplőtelen anyaszentegyháza részére kiválasztatott: Simichnak nevezik, mely egy az ország legelőkelőbb városai közül. László király ezt területével együtt szent Egyed hitvalló érdemeire való tekintetből a megoszthatatlan szentháromság, úgy szent Péter és Pál apostolok,

¹ E szónál azt jegyzi meg Pauler (i. m. 582. l.) hogy László protospatarius nem Rodbertus de Goslavia, mint Fejérmél olvassuk, — hanem Rotbertus de Goslaria. (Így írja Horváth István is.) Ez alapításról emlékezik Albericus Monachus is, «Logescelaus Bele pugilis filius fundavit nobilissimam Abbatiam, de Semigis, in qua non solent recipi nisi Franci». Monum. Germ. SS. XXIII. 798.

mint szent Egyed hitvalló tiszteletére saját maga és elődeinek, valamint az összes keresztény hiveknek lelki üdvére alapította s Odiló apát úr jelenlétében — szent Péter és Pál apostolok és szent Egyed tiszteletére — az apátnak, magának és az ő utódainak törvényes módon adományozta, azzal a meghagyással, hogy bárki legyen is, Sumichi apát, ez igaz, és élte végéig megtartandó engedelmességet fogadjon ez időbeli, Flavian völgyében levő szent Egyed monostor apátjának.

A mellett pedig a legnemesebb király nem akarván elődei mögött maradni, azzal a feltétellel és örökös jogú szabadsággal alapította a fentebb említett egyházat, hogy e monostor apátja Isten és az ő szentjei után, kiknek tiszteletére a király azt alapította, egyedül ő reá hallgasson, szavára hajoljon és minden szükségében s ügyeiben egyedül őt ismerje védőjének és királyának, — a püspöki joghatóság épségben tartása mellett.

Ez egyház csarnokát pedig, — hová az élet és halál bármely szükségében, mint biztos menhelyre menekülhetni — a legkeresztényibb király olyanképpen szenteltette meg, hogy mindazok, kik akár a test, akár a lélek vigasztalása végett futnak oda menedéket keresni, azt ott fel is találják, s el ne ítéltesse.

Mint hogy pedig ezen monostor királyi, ennél fogva a hivek közmegegyezésével királyi törvény rendel, hogy senki a király kivételével az egyház ügyeiben itélni ne merjen. Ha pedig valaki a templom menedékesarnokát megsértené, a mi távol legyen mindenkitől, a hazai törvény tizenegyszeresen büntesse. Ezenfelül ha valaki, Isten, az ő szentjei és a királyok rendelete ellenére, a királyi rendeletek közül valamit megszegni, a menedékesarnokot megsérteni merészelné, az említett király parancsából kárpótlással tartozik, s azonfelül 50 márka színaranyat fizessen.

E törvénynek alkotója maga László király. Tanuk, kik jelen voltak: Lambert herczeg a király fivére, Dávid herczeg a király unokaöccse, Gerasdavius királyi rokon, a ruthén király fia, Almar, veszprémi püspök, Péter nádorispán, Acha főispán, Mihály Szerafin, s káplánja Copán, s fegyverhordozója Gazláriai Róbert, végre Arnulf királyi követ.

Az adomány, és a királyi parancsok átvevője volt: Tenzó pápai követ és Odiló szent Egyed monostor apátja. Jelen voltak, mint szerzetesek: Péter prépost, ki első neveztetett ki apátnak; Rostagnus Rainomus, Arinari Péter Ugo és Dániel káplánokkal; Péter kamarás, Dalmátius dékán és klerikusok, Világiak, kik az apáttal jelen voltak: Petrus Pictarius nyelvész, Petrus Ugonis, Rajmundus Félicis, Bernardus Amarici, Rajnaldus Arvei, Mainbaldus és Arveus és sok más. — Itt aláírják egyenként a király által ezen monostornak tett adományokat: Sumich területével együtt azon helynek temploma, szolgálai és területével együtt. Hat falu (Patria villa, Pincinaticorum villa, Villa S. Georgii, Villa curualis, Villa Vinitorum) szolgálai és területével együtt, harmincz szőlő vinczelléreivel egészen, hatvan szőlő felerészben, szintén vinczelléreivel, 300 család szolgál, és 100 család fegyveres cseléd.

«Én frater ígérem, hogy állhatos, erkölcsös és engedelmes leszek Isten és az ő szentjeinek Szt. Egyedről címzett Benczésrendi monostor szabályai szerint, föntartva az alárendeltséget és engedelmességet mindenekben a Flavián völgyében levő szent Egyed monostor s az apát úrral szemben.

Vegye tudomásul minden a jelen és jövőben létező Sumich-i zárdafáter és minden keresztény, hogy Odiló szent Egyed apátúra Péter apáttal és az itt élő fraterekkel való közmegegyezés folytán ezen fogadalmat, melyet a nevezett zárdában meg kell tartani, örök időkre megerősítette, és átok terhe alatt saját pecsétjének reányomásával sérthetetlennek nyilvánította.»

Ha valaki ördögi szándékból vezettetve vakmerően megsértené, vagy nevezett kolostort az anyaegyházzal való egységből szétválasztani akarná: Dathán és Abiron sorsával sújtassék. Hogy pedig e parancs feloldhatatlan legyen, a nevezett Atyák azt a szentesített határozatot hozták, hogy a szt. Egyed monostor egy tagja sem vétessék át a Sumichi Congreatióba, míg pecséttel megerősített ajánló levelet nem visz magával. Ugyanezen szabály tartandó szem előtt a Sumich-ból Szt. Egyedre készülő szerzetesekkel szemben is.

E rendelet tanúi és megerősítői: Odilo szent Egyedi apát úr Péter sumichi apát úr, Péter tihanyi apát úr, Tenzó bibornok úr, Péter szentmártoni apát úr, Péter prior, Péter dékán, Lőrincz dékán Minerbiai Péter, Majnerius és János-Odilo apát úr káplánjai, Odo frater, mint a jelen rendelet jegyzője, és a többi szerzetes.

Ennek az apátságnak alapítását megerősíti II. Páschalis pápa bullája is, melyet Pray szent Lászlóról szóló értekezésében Baluzi *Miscellanea* L. II. p. 183 után közölt, a hová Samarthanus *Gallia Christiana* tom. 6. 484 lapjáról került. Ez a bulla az idézett Menardiani-féle, egyébiránt nem valami hiteles forrás alapján, hanem magánember kivonatából Fejér által közölt okmányok hiteletét, a mely pedig belső alakja, s a diplomákban idegen kifejezések miatt eléggé ingadozhatna, megerősíti. Kitűnik továbbá ebből, hogy az okmányban közölt privilegiumokat, a pápa majdnem szóról szóra megerősíti, ennél fogva tehát e bullát ismételni nem szükséges.

Az alapító levél és a pápai decretum erejénél fogva a Galliai szent Aegidius-monostor olyan szoros kapcsolatban tartotta magát a somogyvárihoz, hogy itt papi hivatalba csakis francia novitiusok léphettek, s csakis francia eredetű apátot választhattak. Miért is a monostort, elszórva, latinak nevezik, mely ürügy alatt itáliaiak is jöttek ez időben Magyarországra. A somogyváriak ugyanis szorosabb kapcsolatot véltek tartani az anyamonostorral, ha mindig francia apátot választanak. De a magyarok és magyar király ezt a jogot figyelemre sem méltatták. Ennél fogva Imre király, hogy a magyaroknak utat nyisson, 1204-ben határozottan megparancsolja, hogy a szerzetesek, kiknek apátja meghalt, magyar benedictinust válasszanak, sőt az ellenmondó somogyiaknak igazgatójává rendeli a spalatói érseket, Bernárdot. Jelentés tételén a király eljárásáról az apostoli széknek, III. Ince pápa a következő levelet írta Imrének.

«Innocentius Isten szolgáinak szolgája Krisztusban szeretett hívünknek Magyarország felséges királyának, Imrének üdvöt és apostoli áldást. Apostoli székünkhöz járultak kedves híveink a magyarországi szent Aegidius-monostor szerzetesei és keserves panaszok közt előadták, hogy meghalván apátjuk, régi és bevett szokásaik szerint mást választottak, a ki, mint a szerzetesek, latin nemzetiségű szokott lenni. De te kedvelt hívünk, (a mit különben alázattal és tisztelettel adtak elő), nem akarod királyi beleegyezéset adni; állítván, hogy csak magyarnak választásába egyezel bele. Tisztelendő testvérünk a spalatói érsek B. pedig ezt hallván, felséged személyéhez járult és magának kérte a monostort. Ezen, ha igaz, igen csodálkozunk, mivel ámbár ő hivatására szerzetes és nemzetiségére latin; mivel azonban főpapai hivatalt visel, neki nem volt volna szabad az apát tisztségét bitorolnia.

Mivel pedig sem nem új dolog, sem nem lehetetlenség, hogy országodban különböző nemzetiségűek együtt közös szabályok alatt szolgálják az Urat, legyen szabad egy latin szerzetnek is lenni, mint-hogy ott több görög is van, figyelmeztetve kérjük és intjük tehát királyi Felségedet, hogy visszaállítván az előbbi köteles viszonyt, melyet nem saját jószántodból, hanem idegen tanácsra változtattál meg, ne akadályozd és ne engedd akadályozni, hogy a nevezett szerzetesek régi szokásuk szerint alkalmas férfit választhassanak apátnak».

Ugyanilyen iratot kapott a spalatói érsek, kit a pápa egyebek közt következő szavakkal dorgált meg: Íme, mennyire szereted és véded az egyház szabadságát! mennyire mozdítod elő és ápolod az apostoli szék tiszteletét! mennyi főpapi szerénység van benned s milyen buzgón gyakorlod a szerzetesi szabályokat. Valóban, ha említett vétkeidet temagad helyre nem hozod és hasonlótól nem tartózkodol, a mennyire szeretünk téged, annyira szigorúan fogunk büntetni, hogy egynek büntetése zabolázza a többi és az igazak a vétkesnek verében mossák kezeiket. Hogy e kemény feddésnek mi sikere lett a királynál és az érseknél, nem tudjuk. Annyi azonban bizonyos, hogy ugyanaz a pápa a somogyi szent Aegidius monostort 1211-ben Péter alatt pártfogása alá vette, és a királyok és fejedelmektől adományozott szabadalmakat és közterhektől való mentességet, valamint régi méltóságait és a szokásokon alapuló jogait apostoli tekintélyével megerősítette.

IV. Eugenius pápa, megüresedvén a pécsváradi apátság, ezt, mint előkelőbbet, kiváló tisztelete jeléül Péterre a somogyi szent Aegidius monostor apátjára ruházta át, ki aztán a szokásos esküt Henrik pécsi püspök előtt le is tette. Azok közt a méltóságok közt, melyet III. Innocentius pápa fönnebb említ, úgy látszik, nem volt utolsó az sem, hogy a somogyvári szent Aegidius konvent régi időben nyilvános hitelességnek örvendett, a mit már a főzárdának 1255-iki okmányai bizonyítanak. Azt pedig Kollerből tudjuk, hogy a pécsi egyház privilegiumait és kiváltságait 1404-ben itt írták át. Szent Aegidius apátjai, kiknek emlékét a pannonhalmi tabularium tartotta fenn, kevesen voltak. Ezek közül Gilbertus 1210-ben

a somogyvári szt. Péter-kápolna tizedére nézve a pannonhalmi apáttal, Uriával, választott bírák útján akként egyezett meg, hogy ez egyéb tizedek iránti jogtól eltekintve a szerzeteseknek önként 80 somogyi veder bort szállítson és a régi letagadott tizedet fizesse meg. E levelet aláírják az esztergomi káptalan tagjai; s mivel az e kor bírái és választott bírának eljárását élénken feltünteti, érdemesnek tartjuk egész terjedelmében közölni.

«Péter prépost és annak a helynek egész káptalanja, mindenkinek, kihez ez az okmány eljut, kéri imádságát az Urban. Megbecsülhetetlen jótétemény, ha az ember a feledékenység gyarlóságát nem ismeri és úgyszólván égi tulajdonság a lefolyt idők eseményeit emléünkben megtartani. Csakhogy, mivel az emberi emlékezet mulékony és az emberi dolgok zürzavaraira nézve nem elegendő, az emberi értelem a jövőnek biztosítására kitalálta, hogy mindaz, a mi az emberek közt a törvénykezés terén vagy azon kívül történik, írásba foglaltassék, melynek feladata, hogy az idők folyamán elmosódó ügyeket ismét gyorsan emlékezetbe hozza. Adjuk tehát minden jelenlevők és jövőbelieknek tudtára, hogy a zavartalan békének, mely a pannoniai szt. Márton hegyi és a somogyi szt. Aegidius monostorok közt nem régen felmerült okokból megbomlott, a mindennapi sűrűlódások megszüntével helyre állíttassék, főnökeik t. i. Uria és Gilbert apátok Conventjeikkel egyetemben törvényes módon megegyeztek, hogy János esztergomi érsek, valamint Tiburtius főispán magukat kibékítésükre közbevehessék. Megegyezvén tehát a felek az intézők jelenlétében, azután pedig a különböző panaszokat előadván, másokat visszavonván, a pör egész anyagát négy pontba foglalták össze. Az említett választott bírák megegyeztek magok közt, hogy a S. Aegidius apátja a bortizedből, mely évenként a somogyi raktárba a barátok számára beszállítatik, 80 somogyi vedret levonhasson, de ez a pannonhalmi egyháznak jogait egyebekben és a többi somogyi egyházakban ne érintse. Midőn pedig a pannonhalmi apát a Somogy városában levő boldog Péter-kápolna tizedelési jogát egy negyed kivételével magáénak vallotta, viszont az ellenfél pedig azt állította, hogy az egészen az övé, nevezett választott bírák megegyeztek, hogy az esküt a pannonhalmi apátnak ajánlják fel, ha pedig ő vonakodnék jogaira megesküdni, legyen szabad azt a somogyinak letenni. Vetélkedés támadt továbbá a felek közt a somogyi egyház bizonyos Szobodi nevű községének tizede felől, állítván a pannonhalmi apátság, hogy az a tized a negyed kivételével az ő monostorához tartozik. A felek megegyezésére elhatároztatott, hogy három pannonhalmi jobbágy esküre állíttassék, ezeket azonban a somogyi apát válasza meg. Negyedszer pedig mikor a pannonhalmi apát bizonyos elmaradt tizeden felül még 10 márkányi összeget is követelt és a somogyi apát azt állította, hogy ezt két pannonhalmi jobbágygyál ú. m. Imre és Miklós által már megfizette: a panaszos és bírák beleegyezésével a másik félnek akarata az, hogy e jobbágyok, ha akarnak, esküdjenek meg és ezzel a somogyi apát legyen megelégedve. Mivel pedig minden életkor az első ifjúságtól kezdve hajlandó a rosszra és a természet az egyenetlenségre, továbbá mivel a kiket az erény szeretete a rosszról nem tart vissza, azokat a büntetéstől való félelem megzabolazza, a fentebbiek megerősítésére a felek kölcsönösen 50 márka büntetésben állapodtak meg, melyet a megszegő fizetni köteles. Végre pedig a pannonhalmi apát a kikötött napon jelenlétünkben, minthogy a maga igazságosságában teljesen megbízik, igéri, hogy nemcsak a neki elküldött bánatpénzt nemcsak nem küldi vissza, hanem egyszersmind hatod magával személyesen is jót áll. A somogyi apát jelölése és választásánál pedig három pannonhalmi jobbágy bánatpénzbeli jótállással megerősítette, hogy a nevezett Szobod község tizede a pannonhalmi monostort illeti. A nevezett Imre és Miklós jobbágyok a fentebbiekre nézve gondosan kikérdeztetvén, mindnyájan tagadták és előttünk esküvel bizonyították, hogy arról semmit sem tudnak. Hogy tehát az utókorra nézve is hamisítatlanul bizonyíttassanak még két félnek és az e czélra kirendelt pörösztő Gervasius pristaldusnak kérésére jelen iratot kiadtuk és pecsétünkkel közösen megerősítettük. Az Úr születésének MCCX-ik esztendejében András magyar király dicsőséges uralkodása és János esztergomi érsek úrnak idejében. Bogeslav váci, Pethse győri, Kolonics pécsi püspökök, Poth palotagróf, Marcellus bácsi, Jula bodrogi főispánok, Jakab esztergomi olvasó mester, Ubaldo pozsonyi Benedek szt.-tamási prépostok, Domocos éneklő és Mihály örkanonokok, Apollinaris nyitrai, Pethon barsi földiaconusok, Sothomoz, Decang Albert, Chise, Vos (Vas), Sedech, Cyriacus, Marcellus, Isák Forti, Anania, Alexander, Miklós, Philipp, Salamon, Amandus kanonokok és többen mások.» A sz. Aegidius monostor másik apátja, kit a pannonhalmi könyvtárban találunk említve, Hilli-

bertus volt, kiről utóda Herveus apát bíróság alatt azt állította, hogy a pannonthalmi monostor törvényei a szt. Aegidius monostort a szántóföldek és éléstár tizedelésében csalárd módon és igazságtalanul zavarták. Bizonyosságot tesznek erről Dénes nádor levelei, melyeket nem kevésbé a régi pörök tisztaságának, mint inkább a gondos bíróság előrelátásának bizonyítékául egész terjedelmökben adunk. Íme:

«Dénes Isten kegyelméből nádor és Szolnok főispánja. Mindazoknak, kik e levelet olvassák, üdv az Úrban! A viselt dolgoknak emlékezete az emberek fejéből idővel nagyon gyorsan eltűnik, hacsak nem őrzi meg azt az írásnak élő bizonyága. Ezért illőnek találtuk a jelen és jövő kornak számára e levelünket kiállítani arról, hogy tisztelendő Uriás pannonthalmi apát a somogyvári szt. Aegidius monostor apátját és szerzeteseit elének idézte némely ingatlanok, élés- és gabonatarak, magtárak, jobbágyságok a szt. Péter kápolna parochiájának és némely más dolgoknak tizede ügyében, melyek a somogyvári kolostorhoz tartoznak, és mondá, hogy a nevezett tizedek az ő egyházának joga és tulajdonába kellene tartozzanak, de a somogyvári monostor apátja és maga a konvent igazság ellenére visszatartják. Ezt hallván a somogyvári apát és convent nem tagadták, hogy a nevezett jogok a pannonthalmi monostorhoz tartoznak. Midőn ezt a feleletet hallottuk, megkérdeztük, vajjon nem előbb említett apáttól való félelem vagy tudatlanság, vagy gyávaságból, vagy talán a nevezett helyekről való lemondási szándékból nem védik meg egyházuk érdekeit? De a fennebbi okok közül egy sem kényszerítette őket erre a feleletre, hanem az előbb nevezettek mind elismerték, hogy azok a jogok a pannonthalmi monostorhoz tartoznak. Maga a pannonthalmi apát kötelezte magát ezen felül, hogy írott bizonyítékokat is mutat fel és pedig úgy az Apostoli széktől delegált bíróságtól ú. m. a győri püspöktől s a béeli és váradi apátoktól, sőt magától a somogyvári szt. Aegidius monostor apátja és conventjétől is, melyeket midőn felmutatni és felolvastatni kértünk, úgy találtuk, mint maga a pannonthalmi apát állította, s ennek a szt. Aegidius monostor apátja és conventje nem mondott ellen. Az ő nyilatkozatuk a következő: Adjuk tudjára minden jelenlevő és jövőbeli kereszténynek, hogy én Herveus, a somogyvári szt. Aegidius monostor apátja és mi szerzetesei a szentszéktől kijelölt győri püspök és a váradi és béeli apátok, mint bírák jelenlétében arra az ügyre nézve, a mely a pannonthalmi apát és mi közöttünk somogyiak közt előfordult közös akarattal és egész káptalanunkkal egyetértve elhatároztuk, hogy nem követjük Hillibertus apátnak és pártfogóinak igazságtalanságát, kik a pannonthalmi monostor birtokait a mi népünk és a szt. Péter kápolna plébániájának szántó, gabona és éléstári tizedelésében megkárosíták, nem akarunk továbbá a királyi és pápai privilegiumoknak ellen cselekedni, sőt inkább a törvényeknek engedelmeskedni, mintsem gonoszul egyenetlenkedni. Igérjük és kötelezzük magunkat és utódainkat a nevezett tizedek megfizetésére, mivel azok jog szerint teljesen és érintetlenül a mondott monostort illetik, t. i. minden szántó-föld gabona és éléstárból, mely a miénk, népünké, vagy a szt. Péter kápolna parochiájáé, nem akadályozzuk és akadályozni nem engedjük a tizedszedést, hanem bírja az említett monostor a felsorolt tizedeket nyugodtan és békében a mi és a mi utódainknak ellenmondása nélkül. Ennek megerősítésére jelen levelünket adjuk és pecsétünkkel megerősítjük. Kelt az Úr megtestesülésének MCCXV. évében. Mi pedig Dénes nádor meghallgatván a szt. Aegidius monostor vallomását és megtekintvén a fönnebb említett pannonthalmi egyház bizonyítékait, az összes felsorolt dézmákat örökbirtokul a pannonthalmi zárdának ítéljük és rendeljük. Mindennek bizonyítékául és örök emlékezetül adjuk jelen, védőpecsétünkkel megerősített levelünket. Kelt az Úrnak MCCXXXVIII. esztendejében.

Előző végre bizonyos Petrus Chaholy a somogyi szt. Aegidius monostor commendatarius 1506-ban, kit midőn Máté pannonthalmi apáttal együtt II. Ulászló és II. Gyula pápa parancsának, melyben a Benedek-rend reformálását elrendelik, ellenszegült, a pápai szék által kinevezett bírság a rendbe visszavezették és tán javaitól megfosztották, mert 1511-ben már György szerepel, mint somogyvári apát. Hogy ez a monostor melyik évben hagyatott el, mikor égett le és omlott össze: nem ismeretes. Hogy ez a mohácsi vész előtt nem történt meg, bizonyítják a conventnek 1525-ben a szerencsétlen II. Lajos királyhoz küldött jelentése arról, hogy Enyinghi Török Bálintot, Chwla-i More Miklóst, Dezsöfyt és más hatalmas somogyi nemeseket, a pannonthalmi főapát, Máté miatt, a király elé idézték, mivel a tizedet nem természetben, hanem készpénzben akarták fizetni. Felosztatván a rend az apátság címét és javait, azok az érdemes egyházi férfiút kapták II. Ferdinánd császár magyar királytól, kiknek

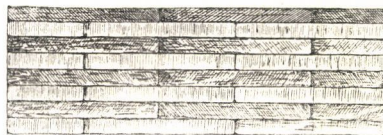
a székesfejérvári egyházmegye területén levő kisebb prépostsági birtokait a zalamegyei Hosszúpác, Nemetpác és szt. András pácot a törökök elpusztították, míg a törökök kiűzetvén, a régi birtokokhoz csatoltattak. Ez az a mit az apátság elpusztulásáról directe, Jagustich Pálnak az apostoli szék protonotáriusának, az összes jogtudományok doctorának és a zágrábi székesegyház olvasó kanonokjának a császári felséghez intézett könyvecskéjéből megtudhatunk.¹ Ma pusztán címét adományozza a magyar király, melyet legutóbb Dulánszky Nándor pécsi püspök viselt.

Kupa hegy térképe most már a részben feltárt romok által jelentékenyen megváltozott. Előbb még a térrajzon jelzett kevés dűledék is begyepesedvén és sűrű bozót alá kerülvén, az épületeknek utolsó maradéka is annyira eltűnt a földszínéről, hogy a bazilika fekvésére csak gondos kutatás és a helyi viszonyok alapos összevetése alapján lehetett következtetni.

Az a hely, hol a térrajz (1. kép) kissé görbült alakú faltöredéket jelöl, a valóságban csak egy kötömb. De a hely keleteléséből indulva ki, itt kellett az egykori apátsági templom főapsisának déli sarkát keresni. A sejdítés nem csalt: pár órai munka után csaknem egy méter mélységben előbukkant a teljes félkörű apsis és a kelet felé ahhoz ragasztott későbbi idomtalan faltömeg. Minthogy a főapsis átmérője kezünkbe adta a mellékhajók méreteit, könnyű volt a templom egész nagyságát két és fél nap alatt az említett csekély számú munkással is, habár a falak néhol két méter mélységben is ki vannak szedve, felderíteni. Mindenekelőtt feltűnt már akkor a falrakás sajátos technikája, mely az úgynevezett halgerincz rakáshoz hasonlít, csak hogy itt a ferdén élére állított kis kőlapok jobbra-balra dűlnek és e sorok közé meleg mészből készült habarcsot öntöttek. Ez a fal magva, melyet mindkét oldalon

2. A fal átmetszete.

3. A fal burkolata.

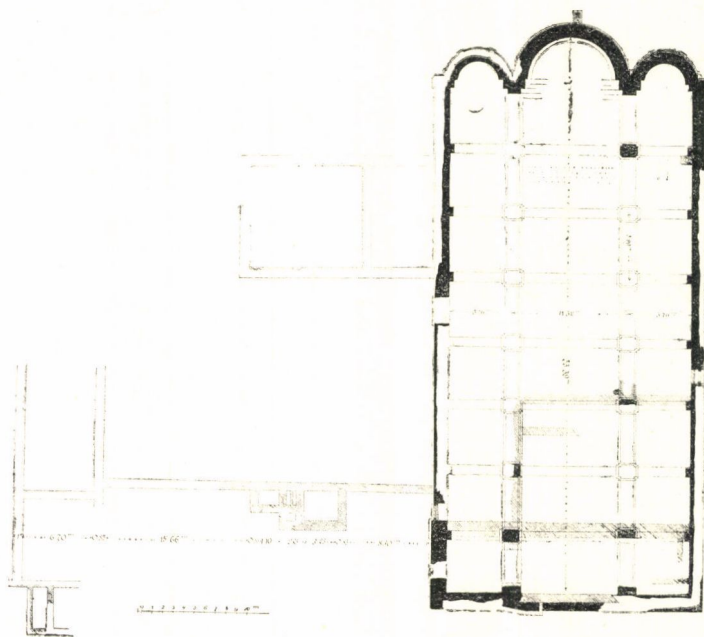
külső felületén egy rend vörös téglá, s egy rend vastagabb faragott kő szabályos rétegekben váltakozva borít be. Ez a színes burkolat egyszersmind a falak külső díszé, míg belsejüket mindenütt fehérre meszelt vékony vakolat alkotja. (Átmetszetét és burkolatát l. 2. és 3. képünkön.) Az apsisban búzakalászos falrakást is találunk. A templom későbbi toldásai, sőt még a középső hajó emelkedésének az emporiumnak oldalfalai is feltűnően silány téglafalból állanak, melyet a vakolat alig tart össze, ellenben az eredeti főfalak mészhabarcsa kemény mint a kő.

Az ásással már az első alkalommal lementünk a főapsis külső és belső színén egész a padlóig, mely fölött a segédkező papság félkörű padozata még megvan, de burkolata hiányzik. A négyszögű kőlapokkal borított padló alatt még egy második padló kövei is előbukkantak, a melyen egy hengeroszlop lába tűnt elő, de már ez sem állott eredeti helyén, mert a béma jobboldalán, a megfelelő helyen, ilyen oszloplábnak nyoma sem volt; s különben is minden erőszak nélkül elvált a talajtól, a mi mutatja, hogy ez az attikai profilú bázis csak a törmelékekkel került e helyre.

A fő apsis után a délinek feltárása következett, de ez alkalommal itt is meg kellett elégedni a fal élvonalainak kiásásával, mert az éjszakinak falából két méter mélységben sem sikerült részletet fel találni. Annál több megszenesedett tölgyfátöredék és felismerhetetlen alakú, egészen szétmálló vasdarab, különösen kettős kör alakú fejjel ellátott (pillangó fejű) és úgynevezett léczszeg jött elő. Minthogy a meg lehetős mélyen fekvő apsisok, s kivált az egyetlen föllelt bejáratnak a déli kapunak feltárása aránytala-

¹ Ennek a könyvecskének nincs ugyan évszáma, de a benne foglalt dolgok miatt I. Leopold uralkodásának első tíz éveibe kell helyezni.

núl sok időbe került, a templom nyugati sarkait már csak mérés útján lehetett megkeresni. Lemértük ugyanis a főhajó szélességét a diadalív pillérétől nyugot felé négyszer, s innen észak és déli irányban kétszer, s néhány kapavágásra már előtűnt mind a két nyugati fősarok. Toronynak nyoma azonban, a templomnak ezeken épen, mint a szintén francia eredetű vértesszentkereszt-i román templomnál nem volt még ekkor, később elő jött. E kérdést különben csak a falak teljes feltárása fogja tisztázni. Junius 27. és 28-án is csak ugyanazzal a csekély erővel folytathattuk az ásást, ezért ekkor is csak az élvonalak feltárására kellett szorítkozni, s örülhettünk, ha a templom szabályos keletelését és a déli főbejárat fekvését megállapíthattuk. A déli bejáratból ekkor csak a két faragott kőajtófél és ugyanilyen félkörívű záródásnak egy részlete jött elő, a küszöbön azonban itt lehetetlen volt lemenni. A templomnak ezt a bejáratát későbbi időben durva téglafallal berakták. A közben eső ünnepnap rendre jártuk a gróf úrral a falú összes házait és sikerült a kupavári templomnak néhány érdekes építési részletét az utcán, házak, pinczék és kőkerítések falaiban feltalálni, melyeket két érdekes, szintén a Kupavárról

4. A templom és zárda alaprajza.

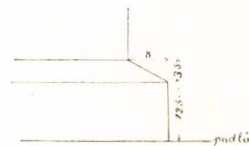
előkerült prehistoriai kőmozsárral együtt, a többi figurális és ornamentális faragványokhoz a grófi parkba szállítottunk.

Október 12-én, 14-, 15- és 16-án, fájdalom, ismét csak igen csekély, 10—15 munkás embert lehetvén szerezni, a nagy tömegű föld és törmelék rendszeres kitisztítására ezúttal sem lehetett gondolni. Megelégedtünk tehát a sanctuarium északi felének feltárásával és egy nagy két méter mély átvágás készítésével a diadalív irányában. Így maradt még némi idő a kolostor téglapadlója és a templom nyugati részének némileg mélyebb feltárására, mely munka magában véve csekély ugyan, de mint eredménye mutatja, azzal a reménnyel biztat, hogy ennek az ó-román ízlésű román templomnak és zárdajának teljes feltárása megérdemli a Műemlékek Bizottságának figyelmét és az ásások kellő erővel való folytatását és befejezését. A padlóról ugyan átlag mindenütt legalább két méter kő- és téglatörmelékkel kell elhordani, de e közt még sok építési részlet és faragványnak, alatta pedig több érintetlen sírnak is kell lenni.

A harmadik alkalommal folytatott ásás eredménye az emporiumnak egy pillérnek és a déli mellék hajóban levő, fájdalom, kirabolt sírnak feltárása. Mint az ideiglenes alaprajz (l. 4. kép) mutatja. A templom három hajós, három félköríves apsisu szabályosan keletelt kora román stílusú bazilika, mely-

nek középhajójában a főapsisban emporiuma volt. A főfalak külső és belső tagozása rendkívül egyszerű. A két mellékhajó padozata a templom egész hosszában körülbelül 80 cm.-rel mélyebben feküdt, mint az emporium, mely a főapsisból körülbelül a diadalív, illetőleg az első pillérpár irányáig terjedhetett. Az emporium kiemelkedő falai két oldalán, melyek a mellékhajóktól elválasztják, igen rozszant, magától szétmálló téglákból állanak s a padlót épen úgy, mint a templom többi részén lapos, négyszögletű porlékony mészkő borítja. Ezek a rongált kőlapok több helyen hiányzanak, és mivel csak lazán voltak a sárga homokágyba (nem mészhabaresba) lerakva, a ráomlott törmelék több helyen az egész padlót annyira egyenetlenné tette, hogy a tulajdonképeni niveau megállapítása csak a falak mentén sikerül.

Eddig is bizonyos, hogy a presbyterium alatt altemplom nem lehetett, mert a délkeleti egészen kiásott pillérláb az eleven fekete földbe rakott alapfalakon nyugszik. Az emporiumnak csak déli részén sikerült a mellékhajóból felvivő lépcsők nyomait feltalálni, de a középhajó felé terjedő széléről a lépcsőket rég elhordták s tovább még nagy tömegű törmelék alatt rejtőzik a talaj. Így a főoltár és oltársátor helye sem állapítható meg; legalább az emporiumnak megfelelő helyén a felszedett kőlapok alatt sem sikerült bár belső, az apsis felé eső alapjait sem feltalálni. Épen így föld alatt van még a zárdaból a templomba vezető valamennyi átjárás, habár az éjszaki fal irányát átnetsző mélyítés feltárta a zárda és valamivel feljebb a templom éjszaki hajójának padlatát is. Előbbi téglaréteg, az utóbbit az említett négyszögű kőlapok fedik. Hogy erre éjszak felé terült el a zárda, semmi kétséget sem szenved már a régebbi, mindjárt említendő 1824. és 1828-iki ásatásokról fenmaradt jegyzetekből is. Most ennek kutatása másodrendű levén, az említett téglapadlón kívül csak is két darab fala került elő; egyik az éjszaki faltól nem messze a föld színe alatt, csekély mélységben, a másik pedig szintén e falra derékszög alakban, a nyugati sarok közelében, a mi arra mutat, hogy a zárda egyik oldalszélessége csaknem az egész templom hosszát foglalta el.

5. Pillérláb.

Említést érdemel még egy sírgödör a déli mellékhajó diadalív pilléréből csekély távolságban, melynek faragott kőpárkányzatát és a valószínűleg márvány sírgödő számára rendelt szélmentszvény köveit vaskapcsok tartották valaha össze, de ezek részben már kirozsdásodtak; a sír födelét elvitték s tartalmát bizonyosan kirabolták; mert jelenleg faltörmelék tölti ki, s így nem is remélhető, hogy legfeljebb csontváz-töredékeken kívül egyéb is jöjjön elő benne. Bizonyosan ilyen szabályosan rakott és tán még érintetlen sírgödör vár feltárára a templom többi helyén is nevezetesen a főhajóban a főoltár előtti téren, a melyet mint előkelő temetkezési helyet bizonyosan előbb foglalt le magának a templom alapítója, vagy tán építtetője, mint a mellékhajó említett sírűregét. Ez a nagy és mély keresztmetszés egykori diadalív alatti téren feltárta még, hogy annak négyszögű pilléreit, sőt még a padló alatti alapfalakat is már rég elhordták, míg a délinek négyszögű, igen egyszerű tagozású basisa is rongálva bár, de a méretek pontos feltüntetésével napjainkig fenmaradt. Hogy a többi pillér töve milyen állapotban van a földszíne alatt: még ma nehéz megmondani: a hol a kincs- és téglakeresők rábukkantak, bizonyosan egészen hiányzik, a hol ellenben ezek figyelmét elkerülte, még bizonyosan más építési töredékekkel együtt fel lesz található. A kiásott pillérnek legalsó, a templom padlójával egy színben levő tagját óriási laposkő alkotja, mely tekintve, hogy nem négyszögletű, hanem már szabályosan alkalmazkodik a pillértő görögkereszt-alakjához, arra a föltevésre enged következtetni, hogy a templomnak presbyteriumon kívüli része is valamikor mélyebben feküdt; de ezt a feltevést más egyéb ok, fájdalom, nem támogatja, sőt ha ez áll, akkor a földtárt sírgödörről fel kell tennünk, hogy későbbi, vagyis a már fölebb emelt padló idejéből való lehet, mert párkányzata ezzel egészen egy színben van. E pillérnek basisa egyszerű, egyetlen síma ferde tagból áll, s féloszlopon a pillért nem támogatván, itt a szögletlevél semmiféle alakjában eddig elő nem fordult. (Átmetszetét l. 5. k.)

E pillér tövében lehetett az epistola felolvasására szánt ambó, de ennek eddig még semmi nyoma sem jött elő.

A déli mellékhajó főfalából előszökő pillér mellett, mely a keresztív hordozására szolgált egy

lépcsőzetesen végződő, későbbi, silány rakású, vegyes fal húzódik a főfallal párhuzamosan nyugat felé. Rendeltetése azonban egyelőre, míg a nagy tömegű törmelék folytatását elfedi, nem egészen világos. E mellett részben az üres sírgödör fölé dőlve, jött elő egy hatalmas faragott kő, mely egy hatszögnek feléből alkotott pillérnek az a része, honnan a boltozat, úgy látszik, csúcsíves bordái indultak ki.

A nyugati főfal a padlótól számítva 4—5 méter magasan áll fenn még, és egészen elfödi a törmelék, ez okból jöllehet a fal éle egészen kiásva, a bejáratnak itt nem lehetett nyomára akadni. Igen valószínű, hogy alább előkerül. Kijárás lehetett még éjszak felé is a nyugati saroktól csekély távolságban, de ez is mint a déli kapú, részben románkori szögleteszlop és félkoczká diszitményes faragott kövek, részint pedig téglával be van rakva; a miből látszik, hogy a csúcsíves korban több románkori faragványos épületrészt építőanyagként használtak el; a templom alaprajza azonban épségben maradt ránk.

A déli kapú mellett nyugatra kiszögellő pillérhez egy durva, lazán rakott később kori vastag fal csatlakozik, mely, mint később kitűnt a mind a három hajót keresztülmetszette, mi által az egész templom csaknem felével megrövidülhetett. Ennek az elromlásnak oka az lehet, hogy az idők folyamában, tán a reformatio következtében a hívők száma megapadván, fölöslegessé vált az aránylag terjedelmes templom, s az elrekesztett és az isteni tisztelet céljaira többé nem használt nyugati részt profán célokra használtak fel. E célra látszik szolgálni az itt látható több irányban haladó faltöredék is, melyek mint a rajzon kivehetők, kisterjedelmű lakószobákat vagy tán gabona és más értékesebb tárgyak eltartására használt helyiségeket zártak körül. Erre látszik még mutatni különösen az a két ablakszerű, csekély terjedelmű nyílás, mely egy ilyen szűk szobácskába vezethette a világosságot, a déli főfal nyugoti negyedében. Mindez azonban csak a templom egész területének kiásása után lesz világos.

Álljon itt most a leletek bemutatása előtt, a mit a templom elpusztulása és a romok viszontagságairól tudhatunk.

Az apátság, ha romladozó állapotban is, fennállott a mult százév végéig. Ekkor bekövetkezett végpusztulásáról s a folyó százévi többszöri ásatásokról szóló adatok, melyek a grófi levéltárban találhatók, tudtommal eddig még nem láttak napvilágot.

Ilyen a következő:

«Tekintetes Horváth István úr, a Széchényi országos könyvtár őrzője 1829. június 8-ikán kelt levelének kivonása Somogyvár iránt» cím alatt olvassuk: A somogyvári szőlőhegy végső dombján talált omladékok bizonyosan a régi Somogyvár, és a benne virágzott Szt.-Egyed Apáturságnak dűledékeit teszik.

Somogyvárról azt mondja Szt. László király azon levelében, melyben Szt. Egyed Apáturságát felállította, hogy ez országlása alatt Nobilissima Urbium Terræ volt. A Gothicus faragású kövek, az *ostyasülő*, a kiásatott csontok, mind a Klastromra mutatnak; azt pedig, hogy sarkantyúk, és granát golyóbis darabjai is találtak, onnan kell megfejtetni: hogy a szt. Egyedi Klastromban nem magyar, hanem francia Benediktinusok laktak, kiknek a föld népe között bátorság miatt várra és védő katonaságra volt szükségök: és ezért mondja Szt. László 1091-ki oklevelébe: «Adtam a monostornak Centum militum domos». Tudniillik a Szt. Egyedi Apátság Somogyvárott leánya volt a Marseille és Nimes szomszédságában fekvő Szt. Egyedi Francia Országi Benedictinus Apáturságnak. Innend jövének ki a francia barátok Magyarországra, úgy hogy egyenesen a francia Apátúrtól függne somogyvári Apáturok.

Ha Portugáliában most belső háborúság nem volna, ha meggyőztem volna a külföldről a szükséges könyveket szerezni, jó formán oda ütött volna ki a dolog, hogy első *Geysa királynak francia felesége fekszik Somogyvárott eltemetve*.

A talált pénzek (vékony sárga rézpénz, a mostani két kreuzos nagyságú) egyik oldalán, hogy elmondjam, a mit róla kitanulhattam, mindég ezen betűk jönnek elő R. Mon.* R. Mon* azaz Regia Moneta, pont helyett egy cherubim, azaz szárnyas angyal. A közepén világgyolyóbis áll, körülvéve holmi vonásokkal. A másik oldalán vannak a francia lilomok. Itt az írást, kivéven a Bou részecskét, olvasni nem tudom. A pénz bizonyosan vagy francia, vagy nápolyi pénz. Itt Pesten nincsenek könyveink ezen országnak pénzeiről stb.

Egy rövid kis értekezés, mely eddig még szintén nem látott napvilágot, szintén megőrzött egy pár adatot, melyet érdemesnek tartok itt kivonatossan közölni.

Hogy Somogyvár, írja Rothkrepf Gábor szerző, a ki a többi adatot is másolta egykor, a Vármegyének feje volt, a neve a Vármegyének — is eléggé bizonyítja. A traditio szerint nagy város volt egykor, s nem azon völgyben feküdtek házai hol most, hanem az éjszaki dombokon terjedő térségen, hol még most is látszanak régi utaknak nyomai.

Hogy a régi rómaiaknak is voltak itt kolóniáik, bizonyítják a parasztok által mai napig is szántás és szőlőkapálás közben talált római pénzek, melyekből legnagyobb számmal Constantinus és Valens pénzei vannak. Találtattak Nero s Domitianus pénzei is.

Az öregebb somogyvári parasztok (különösen pedig e folyó 1828-ik június 29-én a most 80 esztendő Gyurákovits Mátyás) beszélnek, hogy régenten Somogyváron magyarok, németek s rácok laktak s házaik már a várhelyi v. váraljai pusztán kezdődven a Grabinai völgyig terjedtek. A belvárosnak fő temploma állott a mostani tiszti lakás kertje mellett (az előtt birkaakol) dombján, hol egyszersmind temető is volt a templom körül, melynek négy falai, három nagy ajtókkal együtt még 1766-ban állottak, omladékai a földben most is itt látszanak. Ennek köveiből építették a mostani templomnak hátulsó vagy régebbi részét. Ez előtt a falú temploma kicsiny volt, s csak deszkákból az Mesternek mostani háza helyén. Az e' helyett a már említett kőből épült templomba be ütött a ménykő, s 1793-ban elégett, tornyában a' harang is el olvadt. Ő Excája bold. emlékezteti G. Széchenyi Ferencz ismét felépítette s' egyszersmind napnyugot felé meg is bővítette, s a mostani tornyát csináltatta, a mit a Sanctuarinum bolthajtása elején lévő ezen Chronosticon bizonyít: «Patro CInIo et pletate LoCI hVIV s patron I Fran CIsCI e Com ItIbYs SzeChény I s Vrre XI et a VC taf VI.» Ez a Chronosticon 1803-ik esztendőt jelöli.

Ezen nagyobbitásra pedig rész szerint a Kupavárból hordott köveket használták. A régi traditio szerint a már említett egykori főplébánián, vagyis a belvárosnak főtemplomán kívül volt a magyarok temploma a Kupa hegyen; innen északra a szőlők mellett a pap rétje felé vivő mély úthoz közel, hol még most is gömbölyű mélység találtatik, s mondják, hogy egy pár esztendő előtt kőomladékok is voltak láthatók.

A rácoknak temploma volt az úgy nevezett Kurtó dombon a mostani plébános úr szőlője felett, napkelet felé, hol még kövek is találatnak.

A németek hóstátja¹ s temploma a váraljai pusztán volt.

Itt igyekszik az író Fesslerből, Pray és más írókból vett idézetekkel megbizonyítani, azt a különben is kétségtelen tény, hogy Somogyvár ott egykor vár állott. «De hogy hol volt ez a vár, folytatja Rothkrepf, nem bizonyos; a mostani Kupaváron-e, melyet a lakosok most is Várhegynek hívnak, vagy egyébütt?»

Ez a szó Kupavár úgy látszik nem régen ragadhatott a mostani helyre, melyet másként Kupahegynek, vagy Kupának is neveznek. A mint is ezen a vidéken a lakosok minden magasabb dombjaikat csak Kupának nevezik. Tolna vármegye dombóvári járásában is Értvény helység határában az *edelényi* pusztán egy pusztult vár messze terjedő omladékai is Kupavárának neveztetnek. Lásd Tudományos Gyűjtemény 1824. X. 69. l.

Feltenni azonban méltán lehet, hogy Somogyvára a mostani Kupahegyen lehetett, annyi bizonyos, hogy ennek utolsó birtokosai minden legkisebb erő jóságaiából annyira kifosztották, minek előtte ott hagyták volna, hogy a mint az 1828-iki ásásból (alább erről bővebben lesz szó) kitetszett, még a vasrostélyokat is kiszedette ablakaiból. Hat esztendő előtt Öreg-Lak felé a vár árka mellett egy gödörben mintegy tizenkét szekérre (?) való embercsontok, összevagdalt koponyák találtattak, melyek planiroztatván a hely, a hegyalján elásattak.

(A többi felhozott adat Horváth István Tudományos gyűjteménybeli értekezéséből van véve.)

Ugyancsak Rothkrepf Gábor feljegyzésében olvasható egy másik ide vágó levéltöredék: «Harsány

¹ Vorstadt. Kolozsvár egyik külvárosát ma is *Hóstát*-nak nevezik.

Ferencz egykori M. Gr. Széchényi Familia tiszttartójának 1829 július 6-án kelt levele kivonása» melyből Rothkrepf a következőket tartotta följegyzésre méltónak.

«Én 1799-ben mentem Somogyvárra és 1811-ben jöttem el onnan. Én oda menetelemkor, első esztendőben azon várnak megvizsgálására igen törekedtem és sokszor annak körületét, alattomos és furesa lukait megvizsgáltam, másokkal megnéztem, és bele bujattam, de semmit sem vehettem ki azokból. 1799-ben még a vár némely helyén három, két és egy lábnyi falai fenn állottak termő kőből és sok mészszel építve. Mondják az emberek, hogy a többi régi falból a mostani fogadót 's régi malmot építették. Az uraságnak volt egy kis Pinczéje a Vári-hegyen, melynek falai a régi vár falaiból voltak, és csak egyik fala volt új. — A kut még 1799-ben mély volt, én hajigáltam is belé köveket, utóbb eltöltöttem kövekkel, földel és szeméttel; a kut a vár közepén állott. Tornytot nem értem, nem is hallottam, hogy lett volna, ámbár sokat kérdezősködtem. Ő Exeja boldogult Gróf Széchényi Ferencz jószágait vizsgálván, a Vári-hegyen levélesszín alatt gyakran ebédelt 's főzetett, ő is küldött le két várásókat, kik mellé több embert adtam, kik ásták is a várat egy néhány napig, de semmi nevezetesre faragott köveknél nem akadván, félbe hagyták munkájukat. — A vár körül a szőlők már akkor is megvoltak, mely szőlők munkáltatásánál a munkások egykor egy nagy sarkantyút találtak, melyet ő Exeja meglátván Sopronba vitette. A sarkantyúnak azon vasa, melyben pengője állott, újnyi hosszú volt. A szántók a szőlő gyepűnél egy vas csákánt is találtak, mely nem nehéz vasból, de nagy hosszú nyakú, gömbölyű óru és hegyes volt, melyet utóbb kitisztítván, végre Gévay urnak G. Andor néhai nevelőjének adtam.»

Érdekesebb ennél a jegyzőkönyv, mely leírja az 1824 és 1828-ban Mátrai Gábor (előbb Rothkrepf) felügyelete alatt folytatott ásatásokat és azok eredményeit. «Bevezető Tudósítás Kupavárról» című kéziratban, mely a hely leírásával kezdődik, állanak a következő sorok:

A traditio szerint boldog emlékezetű gróf Széchényi Zsigmond e várnak a földszinttől még magasban fennálló falait lehordatta, s a kövek és téglákból a parochiát és a somogyvári templomot, korcsmát és a már eddig összedőlt kukoriczai régi malmot építtette. A földszíneig lerontott falak ez időtől fogva bebokrosodtak és a sűrű fák elborították. A váralját fedő szőlőkerteket parasztok birták; ezeket gróf Széchényi Ferencz ő ex-ja a parasztoktól megvette, s a vár felső részében imitt-amott észre vett vastag falakat, részint puskaporral, részint emberei által kezdte széthasogatni, abból a célból, hogy valamely pinczéje akadhasson, de semminemű üregre nem jutván, minekután néhány buzogányt, sarkantyút s kardot találtak, a munkát félbe hagyták és a várdombot naponként sűrűbb bokrok borították el. Széchényi Lajos grófnak birtokába jutván Somogyvár, a Kupahegynek felső részét, hol az egykori vár falai látszottak, a bokroktól megtisztíttatta, s oda alkalmas utakat és nyugvó helyeket készíttetett; minekutána pedig a várnak négyszögű formáját, melyet a négyszögű árok vett körül, ki lehetett venni, 1823-ban a vár éjszaki részén, a sok heverő téglát összehordatta, s ugyanott megkezdé a falakat felkeresni s imitt-amott a falakat éjszakon egy lábnyi mélységre a földből kiásatni.

Azonkívül az éjszaki oldalon Öreg-Lak felé a támasztó falakat, melyek az árok felé ereszkedtek, egész a fundamentomig kiásatta, hogy lehessen látni az építés formáját, módját, és a falak magasságát, mely még mintegy másfél öl volt. Minthogy pedig az egész domb összeomlott falakból látszott állani a gróf úr megengedte, hogy somogyvári tartózkodása alatt 1824-ben az ásatást tovább is lehessen folytatni; mely a következő renddel ment végbe.

Elkezdett az ásatás az éjszaknyugati szegleten, a honnan abba a völgybe lehet nézni, mely a laki szőlők előtt fekszik, s melyben két oldalról u. m. nyugat és kelet felé felhalmozott töltés látszik, mintha ott valaha tó volt volna. Ebben az éjszaknyugati szegletben legelőbb egy bolthajtás volt leszakadva, a négyszögű térséget falak vették körül s téglával, nagy és apró terméskővel volt tele; a jobb köveket és téglákat e szöglet átellenében Öreglak felé álló dombocskára rakásra hordták. Ugyan e rakás előtt kis térségen egy gödörben egy-két esztendő előtt sok embercsontot találtak, melyet ismét betemettek. Az említett oldalszögletből kihordott földből az átellenben fekvő dombig az árokban egy töltést készíttetek, hogy a téglahordók munkája megkönnyíttessék. Ebben az egykori boltban egészen a falak alá ásattunk, hogy lássuk a falak mélységét, mely többre, mint másfélöltre nem ment, Öreglak felé egy földdel és téglával berakott ablak forma nyílás látszik,

Ezen az éjszaki szögleten találtak egy Zsigmond király idejéből való ezüst pénzecskét, több vaszeget, szép faragott termésköveket, nagy és apró puskagolyókat.

Az említett bolthajtástól kelet felé levő négyszögű ürességbe be lehetett menni, falai nagy terméskövekből voltak; egyébiránt ez is mint az első bolthajtás tele volt földdel; de már éjszak felé három lábnyinál mélyebbre téglát nem találtak, ellenben igen sok égett fa, szén és összeforrt kő, mely arra mutat, hogy ezt az épületet tűz emésztette meg. Itt több törött sarkantyú, embercsont vasdarab és egy faragott kő találtak. E térségnek csak déli része ásatott jó mélyre, minthogy ide egy nyílás látszott vezetni délfelé a keresztfalba, valamint éjszak felé is egy ablakforma nyílás volt. Itt jött elő egy második faragott kő, apró vas- és rézdarabok, sok üveg és cserép, apró lakatok, kulcs nélkül egy kés, melynek szívformájú rézgombja volt, egy vas parasztkulcs, mint a méhésznek szokott lenni (?) egy kilincsforma vas egy fenőkő, egy felkötő sarkantyú, egy darab vas mozsár, egy fél láb hosszú vékony láncz, vékony összedomborodott veresréz darabok.

Ennek a második térségnek kiásása után a kelet felé mellette levő négyszeg kiásására került a dolog, melynek éjszaki falán két ablak volt, egyik ugyan még felül be van bolttal hajtva, a másiknak felső boltozása már leomlott. Ennek pallója téglákkal volt kirakva; mélysége egy ölnyi volt. Itt is sok égett fa és összeforradt kő jött elő.

Ezt a harmadik térséget követte délfelé a negyedik, melyben délről egy nyílt bolthajtás, mellette ismét kelet felé is egy bolthajtás; ezek közt pedig észak felé szintén összedőlt bolthajtás látszott. Ennek a térségnek mélysége alig ment négy lábra, mert azután csupa fekete föld volt, mely mélyebbre nem ásatott. Itt jött elő a harmadik faragott kő.

Itt kezdődött az ötödik térség ásatása, melynek mindjárt nyugat-északi szegletén két egymás felett levő háromlábnyi hosszúságú terméskővályuk voltak a falba építve, melyeknek felsőbbikéből az alsó felé három lyuk szolgált, az alsónak pedig éjszaki szegletén van egy lyuk. E vályuk felett délfelé a faloldalban egy szép czifra kő állott. E vályukat alulról két kiczifrázott oszlop tartotta, mely a terméskőből álló padlóig mintegy két lábnyira ereszkedett le. Itt voltak a negyedik és ötödik faragott kő, mely a vályuk felett a déli oldalban a falhoz volt csatolva (?). Ez alatt állt a 8. sz. vályu, melyik a 9-iken feküdt. Ezek alatt balról állott a 6. sz. oszlop, jobbról a 7-ik, melynek felső része téglákkal volt foltozva.

Itt az ásatás abban maradt, de 1828-ban junius és julius havában ismét folytatták s a följegyzés folytatónak elsorolja az ekkori munkákat és a lelt tárgyakat is. Így az említett 5-ik térségen különféle nagy gothikus kövek és sok apró vasdarabon kívül egy vékony felismerhetetlen címerű (?) Olvashatatlan írásu, másik felén *háromliliomos* három koronás rézpénz, több régi könyv réz kapesái és czifraságai vasfogó, baltácska, lakatok, kalapács, egy darab fejérmárvány egy agyagból készült cipő (?) melybe több lyuk volt nyomva, lándzsavás, rézbárdok, melyen *liliomok* látszottak, felkötő sarkantyúk, széles patkók, rézfazék, kályhadarabok, lenmag, vasolló, egy darabocskas terpentinkő egy nagy köszörű, vagy inkább kis sóörklő, rövid nyárs, kardmarkolatok vasból, félgömbölyű sisak forma edény vasból, egy fele a kis ostya-sütőnek, késvasak, és rézesattok találtak.

E térnek épen a közepén oszlopnak kellett a följegyzés szerint állnia, mert annak alja veres agyagból (?) még ott állt. Előjött még egy nyolcz szegletes fővénykő is, mely valamely oszlopfő (?) lehetett. Az Öreg-Lak felé álló falban az épület belseje felé egy háromszögletes kő áll ki, s alatta téglaszlop, mely polcz lehetett. Ezután van egy ablaklyuk, s tovább egy kályhanyílás, mely egy lábnyira felemelt bolthajtáson állott. Kelet felé látszott végre e térségnek ajtaja.

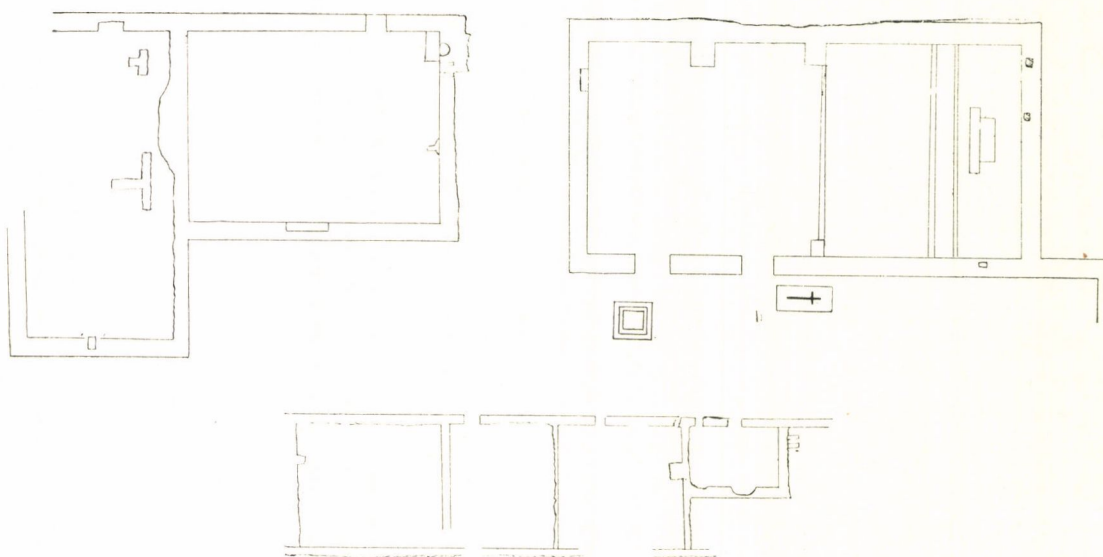
A 6-ik tér is nagy darabra kiásatott; ezen egy leszakadt igen erős boltozat falai tűntek elő. A falban magában különös hosszú szép téglák és terméskövekre bukkantak. Az épület udvara felé egy vak ablak volt, melynek belseje felé a kőben látszó lyukak rostélyzatra mutatnak. E térségen találtak egy házi rézcsengettyű nyele nélkül, egy kengyelvas, egy ezüst pénzecske I. Ferdinánd idejéből, s egy piramidális kövecske, talán gyertyatartó lehetett.

Az ásatást ekkor másodszor is félben hagyták s csak a következő 1829 május 15-én kezdték újra. A 6-ik térség — mond a följegyzés — egészen kiásatván, a laki szőlők felé levő fal előtt egy oltárra mutató postament (mint egy két láb magasságú, s három láb hosszúságú) téglát s faragott kőből állt, előtte

három grádics jókora messzeségre az egész szoba szélességén keresztül faragott kövekből az első bolthajtástól kezdődően, úgy mintha ez sanctuarium lett volna. Az oltártól jobbra a keresztfalon egy fél lábnyi üregű s félőlnyre bemenő lyuk volt.

Ebben az évben találtak itt e helyen több vasszeget, ajtópléhet, vassarkantyút, kis ollót, nagy fűrőt, kis sarlót, két ágú nagyobb vasvillát, nagy könyvszegletet rézpléhből cifraszágokkal, egyszerű rézgyűrűt, kis gömbölyű rézedényt, mely talán mécesnek való volt.

A 7-ik térség is elkezdett ásatni; ide a bejárat a 6-ik térségből hátul az udvar felé volt; ezt a térséget az előbbtől félőlnyi vastag fal választotta el. Itt sok faragott gothikus homokkő, egy félőlnyi hosszú, majd másfél láb magas oszlop-darab, koporsó formán kivájtva, szintén homokkőből. Az említett bejárás mellett balra, mintegy két lábnyira a fal mellett egy hosszú, mintegy másfél láb homokkő volt a földbe eresztve, melyen egy egyszerű kereszt a kőnek hosszán s szélén keresztül domboruan ki volt

6. a. b. c. A régebbi ásatások egykoru vázlatai.

vésve, körülötte pedig a föld sima homokkal volt kirakva. E kereszt és annak környéke felszakasztván, a földben két skelet találtatott egymás felett egészben; de egyiknek feje a másiknak lába alatt feküdt; jele, hogy a holttestet nem egyszerre temették ide; a felsőbb koponyában a fogak még egészen mind egészségesek voltak. Koporsónak vagy más valami jelnek nyoma sem látszott. E térségen napkelet felé csakhamar egy négy láb magas homokkőből álló oszloptalp is jött elő, több más hosszú kőgrádics és szép gothikus faragású kövek.

Ezzel végződik e gyarló leírás, mely mellett holmi ákom-bákom, vonalzó nélkül készült rajz igyekszik az ásás terét feltüntetni. Ez a különben reprodukálhatatlan valami egyenes vonalokkal utánózva körülbelül a következő alakot adja: (L. 6. a. b. c. vázlat.)

Eltételezve attól, hogy ez a leírás szomorú bizonyítványa az archeologiai ismereteknek hazánkban e százév elején, megtanuljuk belőle,

1. hogy a Somogyvár-kupahegyi Benedek-rendi kolostor és templom, ha sokat szenvedhetett is a szomorú idők folyamán, végleges pusztulását nem az ellenség okozta, hanem az újabb keletű és nagyrészen saját magunknak kell tulajdonítanunk.

2. A három ízben is, minden szakismeret és rendszer nélkül folytatott ásatás vezetőjének sejtelmésem volt arról, hogy tulajdonképen hol és milyen féle épület romjai közt turkáltat.

3. A felásott és ezáltal részben meg is semmisített épületrészek bizonyosan a kolostorhoz és nem a most felderített három apsisos, kora román stílusú, és alaprajzában soha sem változtatott templomhoz tartoztak.

4. Ez a feljegyzés, mely a földsánczok által kerített térnek csak éjszaki részén végzett ásatásokról szól, Öreg-Lak felé támasztó falakat említ s aligha nem várfalakat ért alatta. Azonban a mai helyi viszonyok inkább csak a zárda falaira engednek az említett helyen következtetni. Nehány keresztmetszés ezt is hamar tisztába hozza majd, ha az ásatás folytatása lehetségessé válik.

5. Az itt említett és úgy a hogy szó és vonalakkal lerajzolt épületrészek közt, habár oszlopok és oltárról is van szó, ezek nem a most ásás alatt levő apátsági templomhoz tartoztak, mert ott erre az ásás nem terjedt ki; az ásás helyén pedig a környező falak gyarló rajzáról következtetve, általában oltárról alig beszélhetünk. Ez az épület rész tehát a zárda és nem a templom területén állott.

6. A kastély vestibulumában befalazott faragványokról a leírásban sehol sincs szó, hacsak nem ezeket kell értenünk a «Tisztartónak átadott faragott kő Nr. 1. 2. 3.» kifejezések alatt, de ez kevésbé hihető, mert mint látni fogjuk, e faragványok nagyrészt figurális domború művek, s így bizonyosan nevökön nevezte volna a leíró mindeniket. Valószínűbb, hogy ezek még nem is kerültek a föld alá, mikor Széchényi Dénes gróf mai helyökre illesztette.

7. Sehol sincs szó a leírásban arról, hogy érintetlen sírokat találtak volna; a mi azon a területen nehezen is várható, mivel csak a zárda területén turkáltak, ellenben a templom tájékát, mint az *Archaeologiai Értesítő* 1895. 367. l. röviden említettem, csak 1857 táján bolygatták, s így ha a déli mellékhajó oltára előtt most kirabolva áll is egy sírgödör, nem lehetetlen, hogy a főoltár előtt s kivált az éjszaki fal mentén levő, de még ismeretlen sírok közt érintetlen is fog találkozni, ha rendszeresen kutatunk.

Ezek után bizonyosra vehető, hogy mind a zárda, mind a templom területének teljes felásása és a törmeléktől megszabadítása archeologiailag elég hálásnak mutatkozik, s az már csak azért is kívánatos, hogy e nevezetes régiségű és művészi vonásokban éppen nem szegény épület és környezete alaposan tanulmányozható legyen.

A területet környező, minden valószínűség szerint praehistoriai földhányosokról csak annyit mondhatok, hogy a templom déli főfala alig ha nem az itt elhúzódó földbástyába, volt beleépítve és nem később hányták a földet a templom falához. Erre mutat a templom fala külső színének e helyen, érdes rendetlen volta, a sok össze-visszahányt csont és praehistoriai cseréptöredék, a mely különben a kupahegy egész területén, a szőlők közt másutt is bőven jó elő. A hegy legmeredekebb nyugati felén körülbelül az egykori sáncz fenekéről kiindulva, csak nem 16 méter hosszú folyosót ástak a kincésások kelet felé a töltésbe, mely ma is látható. E folyosó átmetszette e helyen az egykori földhányást, s így világos, hogy a természetes agyagtalajt szén-, fa- és cseréptöredékekkel telt hánnyt földdel, tehát mesterségesen emelték, mintegy öt méter magasra. Körülbelül ennyit tesz ma a földbástyák átlagos magassága mindenütt.

Van még a hegy éjszaki oldalán az ösvény mellett is a bozót közt egy mély lyuk, a melyből egy ember igen régi szarvasagancs töredéket hozott ki, de közelebről megvizsgálva ez az üreg nem lehet egyéb, mint régi homokgödör. Legalább mi a gróf úrral a néhány méter igen szűk és csúszva járható folyosó végén csak egy kisebb agyagüreget találtunk, melyben még föl sem lehet állni. Feneke azonban jó mélyen homokból áll, s nem lehetetlen, hogy mikor a nyílás szája még nem telt fel ennyire, nagyobb lehetett; de tartózkodási helyül soha sem szolgálhatott.

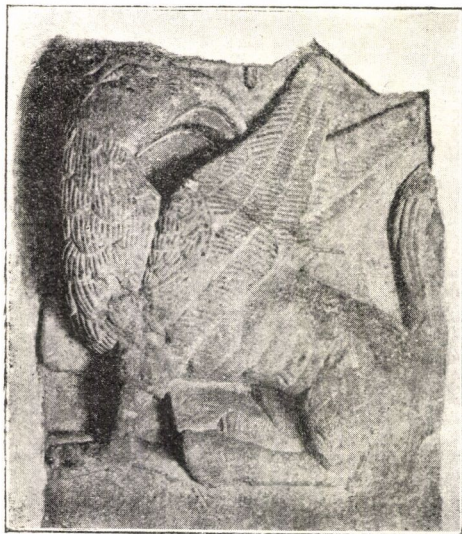
Mielőtt Kupavára és földbástyái tüzetesebb vizsgálat alá kerülnének, álljon itt az eddig előkerült építési és szobrászati töredékek rövid leírása.

A somogyvári grófi kastély vesztibulumában, a bejáratától jobbra áll a falba illesztve.

1. *Egy griff-madár.* Az oroszlántestű két hátulsó lábán lópatájú, magasra tartott lombos farkú állat, hátuljára támaszkodva, szárnyát föltartva, sasfejjével hátranéz. Két első lába saskörmökben végződik, nyakát pedig pikkelyszerű tollazat fedi. A mintázás elég arányos, de a kidolgozás durva, a tollaknak körvonalain kívül a szálak is ki vannak ugyan faragva, de csak gépies egyformasággal; éppen, mint

a gömbölyded oroszlántest bordáit is csak párhuzamos mélyedések jelölik. Az egész kő magassága 52 cm. szélessége 47. A relief a képsíkból 13 cm-re emelkedik ki. (7. kép).

2. A jobboldali első pillér falában: *Krisztus reliefszobra* térdalakban. Az alak jobb kezét melle alatt tenyérrel kifelé tartva, mutató és középpujját áldásra emeli, míg a hüvelyk és a másik két ujj tenyerébe húzva, mint a latin ritus szerinti áldásnál szokás. Balja szintén melle előtt könyvet tart. Fejét keresztes és gyöngysoros nimbus övezi, s a hagyományos típusu arcot homlokán ketté választott, vállaira omló haj köríti, kár, hogy erősen rongált. Ruházata a szokásos derékon át kötött tunica, s vállairól hátra függő pallium. A durva gépies redőkbe szedett tunica nyakát és szűk kezelőit, épen, mint a könyv széleit szalagok közé foglalt gyöngysor díszíti. A test itt is elég arányos, de a mozdulat nagyon szögletes, merev, s az egésznek faragása épen olyan durva, mint az előbbié. A relief magassága 77 cm. szélessége 37 cm.; a kidomborodás itt is 13 cm-t tesz. (8. kép.)

7. Griff-madár töredéke.

8. Krisztus relief-képe.

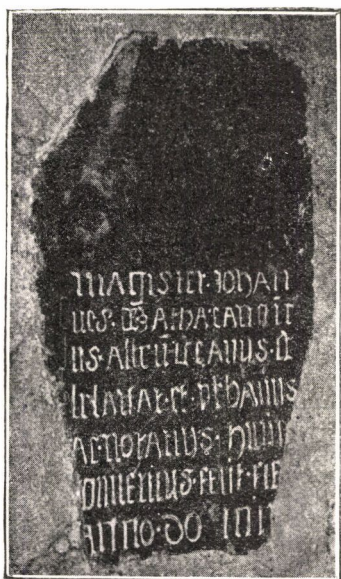
3. A szemben levő falban egy *vörös márványlap* töredéke, melyen azonban a felírás még elég ép:

Magister Johan
nes de Batha canonic
us Albeus, decanus de
belahaz et plebanus
ac notarius hunc
domicilus fecit fieri
Anno do mil // (9. kép.)

Épen az évszám levén letörve, innen a kor nem határozható meg; de alig szenved kétséget, hogy ugyane falban a kandallótól balra látható épen ilyen anyagú *vörös márványtöredék*, e feliratos kőnek része, vagy azzal közel egykorú. Ennek alján **18 * > * (* 1** = 1426 évszám látható; míg fölötte a vaskarika arra mutat, hogy sírfedőlap lehetett. (10. kép.)

5. *Ornamentalis faragvány*, mely a román ízlés korában oly gyakori hármasszalag-fonadék és a köröket ízléssel betöltő, 3—4 újjú palmettákból áll. Valamely parapetum töredéke lehet, s kétségkívül a templom legrégibb korából származik. Számos analogiája jő elő a pécsi székesegyházban és másutt. Itt a relief magassága csak 5 mm; a töredék nagysága 70×40 cm. (11. kép.)

6. A kandalló födelébe illesztve a *Thurzó-család címere*. A páleza és homorú tagokból alakított 80×80 cm. nagyságú képkeretet egy durván, gépiesen mintázott és faragott babérkoszorú, a sarkokat pedig ennek szalagjai töltik be. E koszorú pajzsot övez, melynek alsó részén három nyílt rózsza, ezeken

9. Sírő-felirat töredéke.

10. Sírő-felirat töredéke.

pedig vízszintes szalagból kiemelkedő oroszlán testének kétharmada látható. Az oroszlánt igen primitív faragása miatt csak sörénye és lombos farkáról lehet megismerni, különben medvének volna tartható, (12. kép.) A címet szakszerűen leírta egy levelében Paur Iván még 1870-ben, mely szintén a grófi

11. Parapetum töredéke.

12. Thurzó-család címere.

levéltárban található. E levélből idézzük a következő sorokat; melyek egyéb tekintetben is figyelmet érdemelnek.

... Somogyvár, mint lelhely, előttem már ismeretes, de a monostor vagy a vár romjai legyenek-e ezen kincsbányák, nem tudom. — Mátray Gábor úr készletéből másoltam le egy *Magister Johannes*

Zarha (ha az előbb közölt (9. kép) feliratos lapról szól: Mátray hibásan olvasta) emlékét fentartó kőfeliratot 1524. (Itt hibásan olvasta a 4-es jegyet 5-nek) s egy római feliratot, de mely oly ügyetlenül van az eredetiről levéve, hogy a tudomány vele mit sem nyer, ha csak az eredeti kő után ki nem igazítom. Csorba József «Somogyvármegye Ismertetése» cz. művének 9. l. azt olvasom, hogy Öreg-Lak felé eső némely szőlőkben római érmek is ásatnak.

Azután a czimerről így folytatja: az ide visszarekesztett heraldikai rajz egy czimerpajzs, sisak, sisaktakaró és sisak dísz nélkül.

A pajzs, (nem egészen heraldikai módon, mert pártázott, vagy Consol által) vizirányosan kétfelé osztott, és a felső mezőben ágaskodó fél oroszlánt, az alsóban három, apró levelű rózsát és nem az úgynevezett igazán heraldikai Rózsa-typust a Vierpass-t, hanem inkább egy más, kalapon divatos Cocarde-t tüntet fel.

Az, hogy a pajzs koszorúba zárva adatik elő: arra enged következtetni, hogy a kőfaragóművész egy czimeres levél (Armalis), (Wappenbrief) festménye után dolgozott, mert ott ilyféle előadás igen gyakori, kivált a késői korban.

A mindkét oldaláról kikanyarított *Tárcsa-pajzs*, mint a tudomány megállapította a 15-ik század végén már szelvében divatozott a heraldikában, de nem az életben, a csatamezőn, a valóságban; mert ott csak egyedül jobbról kikanyarítottak voltak alkalmazásban, ez pedig éppen Friedrik császár és Mátyás nagy király idejére esik.

A czimer-képlet: oroszlán és három rózsa, Paur szerint senki másé nem lehet, mint a *bedeghi Nyáry családé*.

Épen Mátyás király alatt és pedig 1485. évben volt bedeghi Nyáry Gálos (Gallus Vexilifer Regis és Somogyvármegye főispánja (lásd Lehoczky Stemmatalogia II. 257. l.), kinek tehát bizonyosan a somogyvári várpalota szolgálhatott mint katonai parancsnoknak és mint polgári legfőbb hatalomnak is székhelyéül, és mely vár kapujára minden joggal, de kivált, ha azt kormánya alatt bástyaiban vagy tornyaiban építkezésekkel megerősítette, czimerét is felfüggeszthette.

Ha azonban valaki történelmileg bizonyos, egy más, tán a 16-ik században élt Nyári ivadék viszonyait kimutatni képes Somogyvárhoz: kész vagyok fejet hajtani.

De már sem Thurzóékat, sem Eszterházyékat nem fogadnám el, kivált nem az utolsókat, mert a Nyáry-czimert csak Eszterházy Miklós nádor vitte bele saját czimerébe Nyáry Cristinával, kit nőül vett, mint Thurzó Imre özvegyét.

Hogy a Thurzók minő összefüggésbe hozhatók hasonló czimerképlet mellett is Somogyvárral, legalább én nem tudom . . . Paur Iván.

Ehhez a fejtegetéshez azonban meg kell jegyeznünk, hogyha összehasonlítjuk a Nyáry és Thurzó családok czimerét, a somogyvári közczimert határozottan Thurzóénak kell mondanunk, mert a Nyári családjában az oroszlán háromágú rózsát tart első lábai közt, a minnek *czimerünkön épen, mint a Thurzó-családjában nyoma sincs*. Ez pedig heraldikailag döntő körülmény. Habár különben a két család czimere egyebekben egészen egyezik. Az aztán más kérdés, volt-e és minő szerepe a Thurzóknak Somogyvár történetében. Ennek fejtegetése már messze vinne.

A czimer anyaga fehér mészkő, mint a legtöbb eddig említett töredék.

7. *István megkövezése*. Fejér márvány relief töredéke, mely egy csavaros hengeroszlopok fölé feszített ív alatti jelenetet ábrázol. A képnek azonban csak valamivel több, mint fele maradt ránk. Ezen a jobb oszlop és az ebből kiemelkedő, hengertagból álló ív jobb fele, és az egész reliefet egykor körülfutott díszítményes szalagnak szintén jobb oldali része látható. Az ív alatt épen a középen szemben egy ülő, vagy tán álló alak két meghatározhatatlan függélyes gerenda, (tán a szék lábai és kara) közt, jobbra pedig két más magasabb férfi, az első jobb kezében tartott kővel üti fejbe az ülő alakot, míg a háta mögötti, szintén kezében kővel közeledik. Az előbbinek feje fölött még két, az utóbbinak egy testnélküli emberfej látható, melyek a kövező sokaság képét vannak hivatva kifejezni. Az ív külső felén a háromszögű mezőben egy kiterjesztett szárnyú és szárnyakkal fűdött testű angyal, cherub, jobb kezét, egykor alighanem koszorút tartva, nyújtja a vértanu felé. E jelenetből igen nehéz megmondani,

hogy mi lehetett a hiányzó, még csaknem ilyen nagy képmezőn. Hogy ott is kövezők álltak volna, alig hihető; talán a kövezők ruháit őrző Saul foglalta el azt a teret. Valamennyi alaknál a fej a testnek csaknem egyharmada, a főalaknál ennél is nagyobb; míg a lábszárak kivált az első alaknál, mely nem lehetett magasabb, hogy a kövező kezével elérje a fejét, a fejnél is jóval kisebb. Ezek a hihetetlen arányok nem annyira a kőfaragó gyámoltalanságából, mint inkább a hely teljes kihasználásából és főképp abból a körülményből magyarázhatók meg, hogy faragója kis téren többet akar elmondani, mint a mennyi egyáltalán lehetséges. Innen a nagy tömeg képzetének keltésére szánt egymás fölé helyezett fejek. Ilyen naiv művésztől természetesen a mozdulatok kifejezését sem várhatjuk. Ő czélját érte, ha megérteti velünk, hogy István martir megkövezését óhajtja élénk állítani, sőt e mellett még a hátsó, kövel közeledő alak kéztartásában mintha bizonyos hevesség nyerne kifejezést. A ruházat, fájdalom, alig határozható meg. István testét, úgy látszik, magas gallérú bő tunica fedi, míg a kövezőkön alighanem két különböző szabású ruhadarabbal találkozunk. Ezeken térdén alól érő és csak deréktól

13. Szent István vértanu megkövezése.

bővülő, szintén szűk nyakú, sőt elől kissé hasított és szegélyezett nyakú ruha látható, s még ez is míg a hátulsónál függélyes redőkben hull alá, mint a magyar paraszt gatyaszára, melyre a szabás emlékeztet, addig az előtte állónak különben látszólag épen ilyen szabású ruháján a zig-zug vonalak tán durva darócot akarnak kifejezni. Egészben pedig, azt hiszem, a kőfaragó sajátkorabeli parasztviseletet akar feltüntetni, mintegy ezáltal is barbároknak tüntetve fel a kövezőket. A feje valamennyinek földetlen, hogy lábaikon van-e valami, nem határozható meg.

A cherub szárnyain a kis és nagy tollak meg vannak különböztetve, fejét nimbus övezi s egész alakja nemcsak a tér helyes betöltésére szolgál, hanem mozdulatával a cselekvényben is részt vesz.

A jobboldali díszítményes szalagon szőlőfürtöt csipkedő madarakat látunk, indák közé fonva, melyeknek stilizálása hasonlít a pécsi székesegyházban előkerült madarakéhoz (v. ö. *Arch. Ért.* 1895. 360. l. 63. kép.).

Az egésznek rendkívüli gyarló elrendezése, mintázása és faragása arra vall, hogy valami kontár belföldi kőfaragó műve, a mely jöllehet minden valószínűség szerint a többi itteni figurális reliefekkel egykorú, mivel műértékre azoknál is jóval alantabb áll, egyáltalán nem alkalmas arra, hogy stilkritikai meghatározásoknak kiinduló pontja lehessen.

A kő nagysága 70×70 cm; a képmező belvilága lehetett 65 cm. magas. A reliefek 14 cm-re emel-

kednek ki a lapból és ornamentális része sem hozható az előbb tárgyalt díszes lappal kapcsolatba. (13. kép.)

8. *Gábor arkangyal*. E töredéken csak térdig látható, de valószínű, hogy egy nagyobb reliefsor-nak része, s mint ilyen egykor az egész alakot ábrázolta az előtte álló szűz Máriával együtt. Az alak elég jó arányokban faragott, de nagykezű és esetlen, kéztartású, göndörhajú ifjút ábrázol. Ruházata a szokásos *alba*, melyet derekán *cingulus* köt át. Nyakán és szűk közelőin is két, hengerszalag közé foglalt gyöngysor díszíti. Jobb keze válla irányában keresztes botot tart, míg balját kifordított tenyérrel áldásra emeli. A gömbölyded, húsos arc balja felé tekint; homlokát modorosan csigafürtökbe szedett, rövid haj övezi. Ruharedőzete éppen olyan keresett, gépies mélyedések sorából áll, mint a többi, itteni alakon látható, s a mely vonás ezeket igen közel hozza némely pécsi figurális domború művekhez. Itt szárnyak nagy tollai is, mintha csavaros oszlopecskák volnának, igen durva technikára vallanak.

14. Domboru kőkép: Gábor arkangyal.

Ez az alak magában áll ugyan előttünk, azért semmi kétség az iránt, hogy Gábor arkangyal, és pedig a szűz Mária angyali üdvözte jelenetében tünteti fel. A három arkangyal Mihály, Gábor és Raphael közül csak éppen őt szokás *alba*-ban mint az isten szolgáját és keresztes bottal mint követet feltüntetni. Erre vall továbbá áldásra emelt balja, melylyel szavait kíséri: *Áldott vagy te az asszonyok között*.

E töredék magassága 59 cm, szélessége 38 cm. Itt a relief már csak 8 cm-re domborodik ki a lapból, de azért semmi kétség az iránt, hogy ez is az *áldó Krisztus* és a griff madár mesterének keze alól került ki. Anyaga fejt mész. (14. kép.)

9. *Dániel az oroszlánok vermében*. Így nevezem ugyan, de csak jobb elnevezés híján, mert két fontos körülmény ellene mond, hogy itt kétséget kizáróan Dánielről beszélhessünk. Egyik az, hogy térdelő alak kezében keresztet tart, a minek Dánielnél semmi értelme, a másik pedig, hogy az oroszlán ellenséges állásban, fejét áldozata felé fordítva, sőt fogát viesorgatva tekint rá, holott Dánielt az oroszlánok nem bántották. Inkább valamely martir halálát tünteti fel e relief, a kit oroszlánok elé dobtak hitéért. Az oroszlánt is csak sörénye és testére nézve nevezhetjük így, feje ellenben valamely más képzelte állat lehet, lábai pedig a griff madaré. Lombos farkát magasra tartva, első jobb lába saskörmeivel

az oldala mellett térdelő alaknak alsó lábszárát ragadja meg, míg nyitott szájával mérgesen annak fejéhez kap, ki habár két térdére esett, mégis ballába fejét ölbe húzva, saját kezével tartja. Ez a mozdulat érthetetlen.

Testét nem is tunica, hanem ú. n. chlamyl fűdi, mely bő köntös csak felső czombját fedi és balválláról is lesvén, csaknem a fél testet meztelen hagyja. Ez a ruha és stilizálása, sőt némileg a mozdulat is emlékeztet valamennyire a pécsi székesegyházból ismert Sámson alakjára, midőn az az oszlopot első alakjában átöleli, (L. Arch. Ért. 1895 138. l.) de Sámson ruháját sehol sem szegélyezi gyöngysor, mely csak a többi alak ruháján jelesen az éjszaki lejárati Úristen öltözetén jó elő ilyen alakban. (Arch. Ért. 1895. 43. l.)

A relief kidomborodása 13 cm. (15. kép.)

Ez a relief a vestibulum falain az utolsó.

Volt még néhány faragványos kő a parkban is összehordva eddig is, de ezek száma megszapordott az által, hogy a gróf úr szíves közbenjárásával összeszedtük a faluban szétszórtan heverő maradványokat is, továbbá előkerült pár darab az ásás közben. Ezek a következők.

10. *Párkánykő*. Az ismert hármasszalagból font szívalakú medaillonok sora, melyek belsejét öt

15. Domboru kőkép: Oroszlán elé dobott martir.

újjú palmetta tölti ki. Ez a motivum egyike a legérdekesebbeknek, mivel ez különféle változatban Pécsen, Czikón stb. és a velencei Markus-templom Orseolo Otto doge idejébeli restaurációján is előjön épen úgy, mint a milánói Ambrosia-templom faragványai közt.

A kő hossza 75 cm.; a képmező csak 12 cm. széles, a medaillonok nagysága különböző; a függőleges közép tengelyek egymástól való távolsága 15.5—16 cm. közt váltakozik. Anyaga fehér mészkő.

11. *Félhenger oszlopocska töredéke*. Több darab jött elő a legutóbbi ásás alkalmával is. Motivuma érthetetlen czikornya, mely leginkább a csúcsíves korbelti stilizált felhők alakzataihoz hasonlít, melynek azonban itt semmi értelme. A henger átmérője 15 cm.

12. *Szenteltvíztartó medence*. A félgömbalakú pohár alsó felét sáslevelekből alkotott kehely fogja át. Karimája azonban rég letörött, sőt egyik fele több darabra esett a kiásás alkalmával. A medence átmérője 32 cm, magassága 20 cm, az egész 26 cm átmérőjű hengeroszlopon nyugodott,

13. *Díszítményes párkánykő*. Itt a hármasszalag kigyóvonalban fut a képsík hosszában végig s a hullámközoeket izléses palmetták töltik be. Szintén általános elterjedt román izlésű motivum, mely kivált Pécsen jó elő szép változatokban. A törött fehér mészkő hossza 86 cm, átmetszete cm. (16. kép és átmetszete 17.)

14. *Díszes oszlopfaj.* Az oszlop nyakát négy nagy, igen széles lándzsaalakú levél fogja körül, a közőket pedig főlebb négy második tölti be; minden ilyen nagy levél előtt pedig még egy kisebb hosszú nyelvű, szívhez hasonló levél emelkedik. Az egésznek elrendezése és rajza igen izléses. Analogiáját sehol sem láthattam. Átmérője fönn 30 cm, az oszlopé 17, magassága 29 cm. Anyaga fehér mészkő.

15. *Pillérfejezet.* Ez a töredék csak fele valamely szögletfejezetnek. Nagyszabású akanthuslevél alkotja a motivumot, mely symmetrikusan mint tölcser foglalja magában a köbszerű fejezetet. A levelek két-két ormója kiszélesedik és hosszúkás lyukak sora fut rajtok végig. E lyukak egykor színes üvegek berakására szolgáltak, a melyek a különben is több színre festett díszes kapitel fényét csillogásukkal,

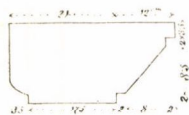

16. Párkány-kő.

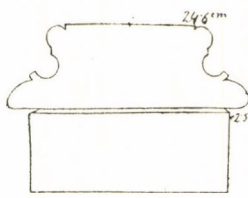
mint drágakövek emelték. Egy oldalának szélessége a fejezet tövénél 35 cm. Az 5.5 cm magas abacus körülbelül 46 cm-re szökik ki az egyenes oldalon. Anyaga fehér mészkő.

16. *Szögletdíszítmény.* Páronként közös csúcsba futó szögletes pálczákból alakított háromszögek. Ez a motívum hasonlít egy másik rovátkolt szélű durva díszítményhez, a mely első tekintetre csúcsíves korinák látszik, azonban épen ez utóbbi párkánykőnek egy részlete építő kő gyanánt a templom éjszak-nyugoti kapujába befalazva is előjő, a mi arra mutat, hogy a csúcsíveskori átalakításnál régebbi időből ered.

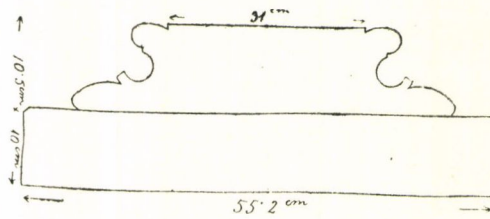
17. A kora románkori primitív faragványok közé tartozik még egy *ív szegélyzet*, mely szintén a

17. Párkánykő átmetszete.

18. Oszlop-láb.

19. Ötös oszlop-láb.

parkban hever. Ezen két elhajló csiga-díszítmény közt egy almaszerű dudorodás látható; folytatása hiányzik.

18. *Több oszlopláb*, melyek között érdekes egy *ötös*, melynek igen nyomott profilja általánosan ismert szép román típus. Itt négy karsú oszlop vett körül egy izmosabb ötödiket, mely talán a szabadon álló ambók egyikét tartotta. (18. és 19. kép.)

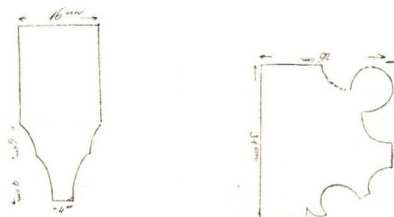
A csúcsíveskori építési maradványok közül itt látható

19. egy ajtó, egy ablakbéllet, több boltozat, gerincz és ablakkereszt. A gerinczek átmetszetét a 20. sz. kép tünteti fel.

20. Egy szép renaissance-kori, vörös mészkő párkány maradt fenn, mely a déli kapú kiásása közben jött elő. Itt a kő eltérő volta arra mutat, hogy e bazilika építéséhez, legalább a későbbi korban nem csak a Balatonon túlról Zalából, hanem a szomszédos Steyerországból is hoztak építő anyagot.

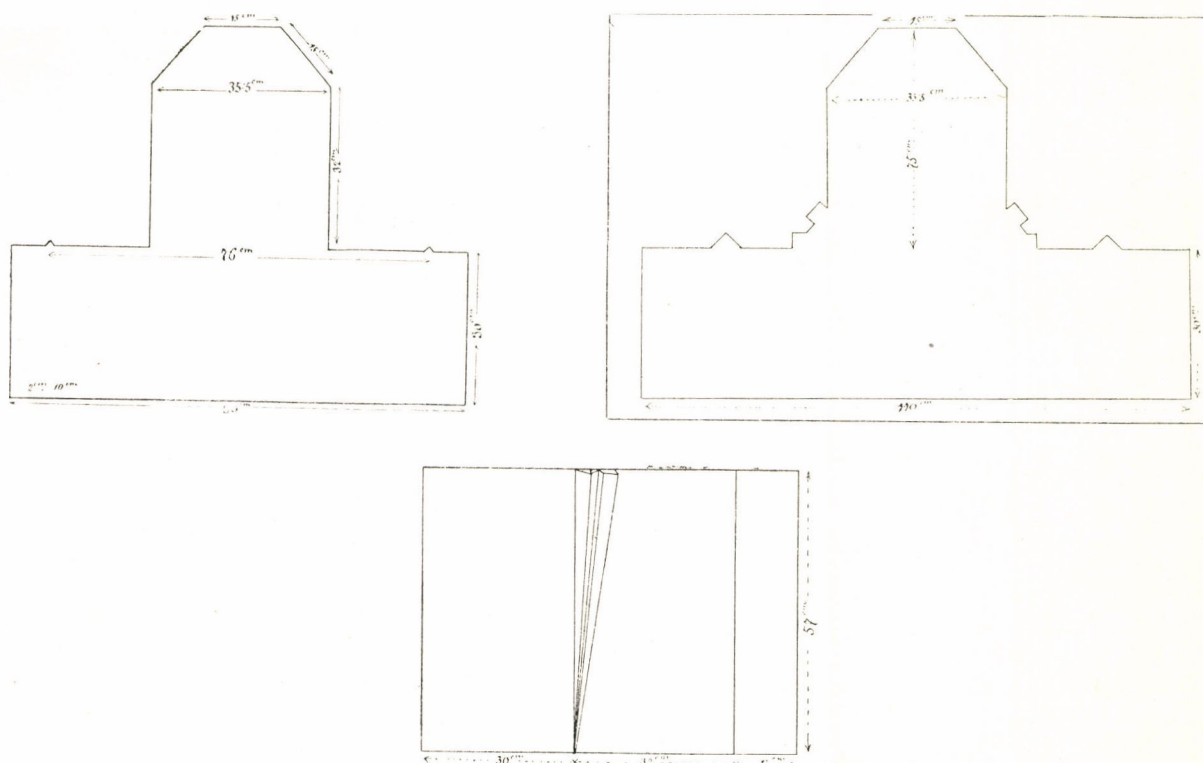
21. A déli mellékhajóbeli sírgödör fölé érve találtak a munkások egy nagy csúcsíves boltozatkezdő követ, melyen a kiinduló bordák a függélyes falból minden átmenet nélkül, konszolok mellőzésével indulnak ki. (Átmetszeteit l. 21. a. b. c. kép.)

22—24. A faluban egy ház előtt lépcsőnek használva találtunk egy *oszloplábat*, a bíró kapúoszlopában egy *kőmívesjegyekkel ellátott követ*. Végre Öreglakon egy pinczelejárát falában egy *Jézust ölében tartó Mária-szobor* töredékét, melynek sem feje, sem kezei. A ruharedőzés késő középkori műnek mutatja.

20. Boltozatgerincz átmetszete.

Végre be kell számolnom a mult év végső napjaiban végzett ásításokról is. Decz. 27., 28., 30. és 31-én ismét, most már 50—60 munkással ásattuk tovább az eltakart falakat. Fájdalom, a nagy tömeg faltöredék elhordása, habár erre a gróf úr külön 20—25 fogatot rendelt a munkához, s a mind mélyebbre húzódó falak a munkát megnehezítették. A sanctuariumnak a főhajóval való összekapcsolása

21. a. b. c. Csúcsíves boltozatgerincz átmetszetei és profiljai.

nem mutatott fel semmi figyelemre méltót. Az idevezető lépcsőket, sőt még ezek ágyát is már rég elhordták, s a még tán itt a főhajóban lappangó sirokon nagy tömeg törmelék fekszik. Kiszabadítottuk az éjszaki fal külső felét és kiderült, hogy a kolostorból egy ajtó vezetett a templomba, hajdan pedig egy második a nyugati kar vagy tán torony alá, de ennek nyílását régen tán még a kolostor más falainak építése előtt befalazták, lehet azért, mivel ez a kapu a kolostor falain kívül esett.

A déli lejárát küszöbéig hatolva itt több alább elsorolandó tárgy jött elő, s kitünt, hogy a falakból

ma is a küszöbön felül három méternél magasabb töredék áll fenn, melyet a romok turkálói törmelékkel borítottak el. Az innen éjszak felé induló későbbkori téglafal átmetszi a déli és középhajót is, sőt az egész templomot; ugyanezt kell mondanunk a másik nagy nyugati keresztfalról is, melynek ez alkalommal feltárt éjszaki hajóbeli részén kívül folytatása előjött a délnyugoti, főhajóbeli pillérrel való találkozásánál is. E helyen a templom padlója alatt még mintegy embermagasságnyi mélységbe hatoltunk le, hol a templom építését megelőző kori tárgyak, cserepek, égetett csontok, a magasabb rétegekben pedig egy összeolvadt templomi csengetyű stb. jött elő. Ez utóbbi ásás alkalmával tűnt ki az is, hogy a templomot nemcsak keresztben szelte két söt tán még több izmos (160 cm vastag) téglafal, hanem hosszában a pillérek közeit is berakták. Hogy mi volt e silány rakású falaknak rendeltetése, egyelőre nem egészen bizonyos. Annyi áll, hogy a csücsíves boltozatok kedvéért a mellékhajók főfalainak pilléreit kiszélesítették, megerősítették, mint ez a déli mellék apsisnál a kirabolt sír irányában látható. A keresztfalak azonban csak a templom ürének kisebb részekre osztása céljából készülhettek. A nyugati főfal feltárása, mivel ez még nagy magasságban áll ugyan fenn, de annál nagyobb törmelék is fedi, csak a padló fölötti 1·5—2 méter magassága irányáig sikerült. A belső fele már sokkal mélyebbre ki van ásva, de ajtónyílásnak még nem jött elő nyoma sem. E falnak főhajóbeli része 1—2 méter magasságon felül későbbi korból ered, sőt jóval vékonyabb (csak 75 cm vastag) mint az eredeti románkori (160 cm széles) fal. Át kellett itt vágni azt a töltést is, mely e főfalat nyugat felől egészen eltakarja, s a mely jelentékeny mélységben kötőrmelékből áll, miért nehezen tartozhatik a többi népvándorláskori földsánczokhoz; hogy mind e mellett ez a töltés nem pusztán a templom pusztulása által keletkezett törmelékekből állt elő, mutatja az a meglepő körülmény, hogy a román falnak külső színe és eredeti vastagsága a törmelék alatt egy méter mélységben előjövén, az éjszaki pillér külső felén egy ferdén ráépített téglavastagságú falacsával határolt sírűregszerű mélyedés jött elő (lásd az alaprajzon), melyet csak a románkori fal elpusztulása után, sőt erről mit sem tudva lehetett a csücsíveskori vékonyabb téglafal mellé (de ezzel sem párhuzamosan ide építeni, a mely hely már ekkor jó mélyen benn lehetett a töltésben. E kis falacsát nyugot felül csücsíves boltívecske töri át, az a része pedig, mely nem nyugszik az eredeti román fal vastagságán, minden szilárdabb alap nélkül a törmelékbe volt rakva. A körülzárt üreget sok össze-visszahányt csont és hullapor töltötte be, mely közé egy szép velencei üveg pohár cserepei és más apróságok agyagedény töredékei voltak keverve. (L. alább.)

A templom falain kívül megkezdtük a zárdfalainak feltárását is. Az éjszaki fal nyugoti részéhez csatlakozik egy vékony hanyag rakású téglafal, úgy látszik csak kerítés, melybe régi faragott kődarabot (a románkori templomtöredéket?) is lehet látni. Innen a zárda egész szélessége éjszakfelé, a hol eléri az ősi földtöltést, negyven métert tesz. A fő nyugati falból kifelé a templomtól 8·25 méter távolságra egy kis épülettömeg szökik ki, mely két kisebb helyiségből és kemenczealjából állván, valószínűleg a kapuórség tartózkodási helye volt. Innen éjszak felé ismét magában halad a fal és befelé sem ágazik el s igen valószínű, hogy erre következett a főbejárás a klostomba. E helyet egyelőre érintetlenül kellett hagyni, hogy a törmelék elhordására út maradjon fenn! A templom falától éjszakra 31·41 m-re kezdődött nyugat és kelet felé egy-egy épületesoport, de ezeknek még csak két-három helyisége ismerhető fel. E tájon kell lenni az 1828-ban kiásott többi érdekes épületrésznek is, de erre még nem került a sor. A kolostor fala éjszak felé a hajdani földbástyába van beleépítve, azért ennek megbolygatása alkalmával több fekete cserépedény töredéke jött elő, melyek közül némelyeket mészbetöréskor primitív díszítmény ékesít.

Faragványos épületrészekre emlékezett az egyik munkás, ki még az 1857-iki kőfejtésnél is jelen volt, a templom északkeleti részei táján, a hol egy négyszögű terem alapfalai jöttek eddig elé, de a remélt oszlopok még mélyebben lehetnek. Ez már a belső zárda épületeihez tartozik, s további feltárása vezet a föld színe alatti helyiségekbe is.

Mind e helyeken előjöttek a következő több-kevesebb érdekű tárgyak.

25. Az éjszaki falat áttörő ajtó közelében egy díszítés nélküli négyszögű ajtóoszlop ívrészlete.

26. Egy kis (5·5 cm átmérőjű 8·5 cm magas) vörös égetett cserépbögre; máztalan, de oldalain sertésagyar alakú vörös sávok díszítik.

27. Több darab zöldmázaz, lapos kályhaeserép. A legépebben egy ágaskodó, fején ötágú koronát viselő oroszlán, egy kisebb töredéken pedig csúcsíves stílusban stilizált levéldíszítmény, végre egy harmadikon négyszögben körülfutó harangvirágfűzér látható.

28. Egy darab esiszolatlan fehér márványgolyó szabálytalan gömbalakú, helyesebben letompított élű és szögletű koczka ($4.5 \text{ cm} \times 4.5 \text{ cm}$.)

29. Több mázolatlan fekete és vörös cserépedény, kisebb-nagyobb bögrék töredékei.

A templomban a délnyugati utolsó pillér nyugati tövében, hol a keresztülmenő fal a pillérrel találkozik a templom padlója alatt a bedobott és téglá- és cseréptöredék-rétegen is alól összezúzott csontok közt:

30. Egy hálósúly. ($8.5 \times 8 \text{ cm}$ nagy és $2-2.5 \text{ cm}$. vastag.)

31. Egy templomi esengetyű tűzben olvadt töredéke.

32. Egy nagy vaskulesnak nyele.

33. Egy tömjénégető vastálacska.

34. Egy $15 \times 23 \text{ cm}$ nagyságú vaskapa.

35. Két darab kör és két darab ajtóhúzó vaskarika.

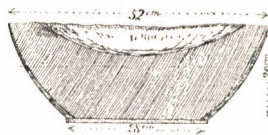
36. Egy drb hordó vaspánt.

37. Két késpenge és egy kardhegy töredéke.

38. Egy vassarkantyú.

39. A déli kapú küszöbe táján több egymásba font kettős nyakú üveg ampolna töredéke, mely a bor és víz tartására szolgált.

40. Egy $5.5-6 \text{ cm}$ átmérőjű 14 mm széles réz abroncs, melyet kívül a középén kötél-dísz fut kereken körül. Két szélét pedig belől sodrony erősíti meg.

22. Keresztelő medence.

41—42. Egy 3.5 cm hosszú 1.5 cm átmérőjű, hosszában végig hasított rézcsövecske. A küszöb alatt, mélyebben egy hatlevelű rozsácskával díszített pillérfejezet.

43. A zárda legéjszakibb fala mellett a hajdani földbástyában nagy fekete cserepedények vastag oldalfalai és fenekéből egyes darabok, melyek nem korongon készültek és egyrészét mészberakásos belezakarczolt primitív rajzok díszítik. E cserepek már a földbástya hanyásakor kerültek ide, mert rég megnyomakodott eleven földben jöttek elő.

44. A templom nyugati falának külső szélén az említett falacska által körített helyen sok csont és cserép között egy 57 cm . magas és 15.5 cm átmérőjű diszes üvegkupa számtalan cserepe jött elő, mely már ilyen alakban került e helyre. A töredékeket sikerült annyira összeállítani, hogy az egész díszpohár alakja és díszítményei kivehetők. A 11.5 cm . átmérőjű fodrosú szél talpon 10 cm . magas szár emelkedik, melyen ismét fodros szélű 8 cm . átmérőjű tányérkából öblösödik ki maga a körte alakra emlékeztető pohár. Ennek oldalait hat vastag ormó erősíti meg, felső széle alatt pedig két-két sor, kék, barna és fehér pöttyök közé foglalt aranyozott három pikkely díszítmény fut kereken, melyeknek belsejét szintén egy-egy különböző színű gyöngyöcske díszíti. Az ormok valamint a talp és tányérka fodrai is aranyozva vannak. E velencei munka, mely kétségkívül a XV. századból ered ezredévi kiállításunkon is látható volt. (Tört. főcsoport.)

45. Itt jött elő még egy nagy virágcserep alakú edénynek is több összeillő része. A fal keleti oldalán pedig szintén cserépedény erősen visszahajlott periméje, a mely a rajta levő sajátos díszítménnyel vonja magára figyelmünket. (22 kép.)

A régebbi ásatások és más alkalommal számos érdekes régiség jött már elő Kupaváron eddig is, a legrégibb kőkorszaktól kezdve a római, népvándorláskori és magyar idökből egyaránt, a melyek mind gondosan összegyűjtve, szakszerűen rendezve üvegszekrények alatt láthatók a grófi kastélyban.

46. Ezek ismertetése azonban nem e sorok feladata s a már közzé tett Ave Mária gratia plena köriratú szép román motívumokkal diszitett sárgaréz könyv szegleten kívül csak egy érdekes alakú fibulácskát említek, mely hat befelé hajló ivszelvényből alkotott medaillonocska, minden iv darab összetalálkozása kívül három-öt ujjúnak tervezett, de hanyag kivitelü levélben végződik. Az egész medaillont ponczolt köröcskék diszítik. Nyelve az egyik szögletbe furt lyukban forog. Korra mindenesetre Árpádházi királyaink idejéből való lehet.

A gróf úr folytatta még a mult évben is a romok feltárását és a Műemlékek Bizottsága felvétette a templom alaprajzát, de az újabb ásás lényeges eredményeket nem mutatott fel. Megemlítendő mégis, hogy a templom nyugati sarkain két toronynak alapfalai, a melyek a mellékhajók falain kívül alig néhány cm.-re szöknek, kivilágossá lettek, söt érdekes, hogy a déli kapu fölött is későbbi időben torony állhatott. A végképen kitisztított sanctuarium, fájdalom, csak az elhordott lépcsők helyét tárta föl, melyek a főhajóból ide fölvezettek.

Előjött továbbá a déli mellékapsis oltárának alapzata, s ugyancsak a déli mellékhajóban a második pillértől a déli falhoz vezető későbbkori ferde irányú, vékony falnak nyoma. Valamint bizonyos most az is, hogy e pillért a rákövetkező nyugatival szintén későbbi kőfal kapcsolta össze.

Semmi figyelemre méltó dolog nem került elő azonban a templom közepén a második és harmadik pillér-pár között feltárt három sírban, a melyeket már rég kifosztottak és csak építési törmelék foglalta el az üregeket.

A délnyugati toronyban az egykori lépcsők alapfalai jöttek még elő és kitünt, hogy az ötödik pillér-pár irányában húzott későbbi keresztfalat, mely a templomot ketté metszette, közepén tágas ajtónyílás törte át, vagyis később csak a templom keleti felét használták, a mikor már a nyugati rész és ennek tornyai is annyira elpusztulhattak, hogy a déli kapu felé új tornyot kellett építeni, a mely bizonyosan a későbbkori falaknak megfelelően igen gyarló építmény lehetett.

Összevetve már most az eddigi ásatás és a régebbi leletek eredményeit, valamint az ismeretes történelmi okmányokat a somogyi Kupavárra nézve a következő eredményekre jutunk.

1. A nélkül, hogy Kupa nevét a felkelő somogyi vezér nevével egyelőre kapcsolatba hoznók, a hely mindenesetre már a magyarok bejövele előtt, söt a történelmet megelőző legrégibb őskorban ember lakta, megerősített védelmi hely és a népvándorlás ideje alatt is folyton megszált, különféle népeknek tartózkodó helye volt.

2. Igen valószínű, hogy a honfoglaló magyarok itt erődített helyet találván, azt mint földvárat megszállták és védelmi helyül használták tovább is.

3. Nincs miért kételkedni, hogy az István fejedelem és a kereszténység ellen fellázadt, de Venczel által legyőzött és megölt Kupa ostromlása ennek a Kupavárnak környékén folyt le, habár több ilyen nevű hegy és hely is van épen Somogyban is, söt e szó *kupa* aligha nem közfőnév a nép szájában, melylyel más ilyen alakú dombot, fennsíkot vagy hegyet is jelölnek, s ezért már Horváth István idézett véleménye szerint nem lehetetlen, hogy a Kupa név később ragadt e helyre.

4. A helynek kereszténykori története a szt. László alapította Benedek-rendi monostorral kezdődik. Maga az alapítás ténye azonban még nem jelentené szükségképen a maig fenmaradt épületek építését is. Az alapítvány értelmében ide telepített szerzetesek még jó ideig élhettek ideiglenes természetű, fából készült czellákban, söt nálunk, mint egy-két száz évvel azelőtt Németországban is, a fatemplomok gyakoriablak lehettek mint a kőből épített monumentális természetű bazilikák. Tekintve már most a fölfedett alap- és részben kiemelkedő falak technikáját, továbbá a templomnak alaprajzát, elrendezését, bizonyosként állíthatjuk, hogy maga a kolostor, legalább annak most ujabbán kiásott csekély terjedelmű része, semmiesetre sem eredhet még csak az alapítás évét követő egy-két száz évből sem, mert e lazán egyberakott téglafalak annyi száz év viszontagságait semmiesetre sem állhatták volna ki; e mellett pedig, mint említém, a templom éjszaki falához csatlakozó nyugati belső részén, csekély távolságra a

templomtól egy darab ornamentális, aligha nem románkori faragott kő van építő anyagként felhasználva, a mi csak úgy érthető, hogy e fal (igaz ugyan, hogy a zárdának csak kerítése lehet) a templom később-kori átalakítása idején épülhetett. Másfelől a zárdának legészakibb fala feltűnő nagy négyszögű faragott kövekből áll, a mi az épületnek várszerű, erős szerkezetére mutat, sőt nem zárja ki e falak egykori eredetét sem a templommal, de ezt nem is bizonyíthatja magában.

5. A templom, mint láttuk, szabályosan keletelt három hajós, három félkörű apsisal záródó, úgynevezett *korai román bazilika*, melynek nem csak kiemelkedő közép, hanem mellékhajóit is eredetileg lapos mennyezet, sőt igen valószínű, hogy festett nyílt gerendázat fődte. E vékony (135—160 cm. vastag) falak csekély kiszökésű, 85 cm. széles pilléreikkel boltozat hordására egyáltalán nem lehettek elég erősek, s tudjuk, hogy a korai román bazilikáknál másutt is, nálunk is még általános a lapos mennyezet s a nyílt gerendázat. Az alaprajzon sem a presbyterium irányában kiszökésnek, mely a templomot keresztalakúvá tenné, sem tornyoknak mint a pécsi, székesfehérvári nagyváradi stb. legrégibb bazilikáknál látjuk, nyoma nincs. Kettős tornya a templommal szerves kapcsolatban a nyugati sarkokon állott, a hol a falak 160 cm-re vastagodnak, ámbar a hagyomány szerint itt tornyot soha senki sem látott, még akkor sem, mikor a romok elég magasan fennállottak. Mindezeket az építési sajátosságokat, a falrakás eredeti módját és rendkívüli szilárdságát is hozzá véve úgy vélem, hogy ez a bazilika *legalább alapfalaiban a szt. László alapítványának életbelépte után nem sokára mindenesetre már a XII. száz év folyamán épülhetett*. Nem mond ennek ellen figurális és ornamentális faragványok általános jelleme, a motívumok, stilizálása és technikai kivitele sem. A figurális maradványok érdekes összehasonlításokra adnak alkalmat a pécsi székesegyházban fönmaradt, némely durvább töredékekkel, de azért a somogyvári töredékek, habár kivált a gyöngyös diszitmény itt is előjön a pécsi lejárati, kőképeknél jóval durvábbak. A növényi diszitmények közt a három ujjú pálma leveles medaillonok, hármass lapos indaszalag és akanthus levél nem csak a pécsi diszített köveknek főmotívumai, hanem a mi ezeket is becsesté teszi: a székesfehérvári, szt. István bazilikájának töredékei közt lépten nyomon előjönnek, a mint ezt könnyű lesz összevetni, mielőtt e nagybecsű diszitményeket is közzé tehetem.

6. Minthogy szt. László ezt az apátságot világos adatok bizonyosága szerint Franciaországból hozott szerzetesek számára alapította, kik még Imre király idejében is csak Franciaországból fogadtak fel novitiosokat, s a fönmaradt romok minden bizonyosága a mellett szól, hogy a templom nemsokára az alapítás után, legkésőbb a XII. száz év folyamán épülhetett, kézzel foghatónak látszik a feltevés, hogy itt franciaországi építők vagy legalább francia tervezők és a művészi részletekre nézve francia kőfaragók munkájával állunk szemben. Mind a mellett e föltevést valóság gyanánt árulni egyelőre elhamarkodott volna: 1. mert a somogyvári bazilika igen egyszerű alaprajza sokkal közelebb áll a legrégibb magyarországi bazilikák, u. m. a székesfehérvári, nagyváradi, pécsi stb. alaprajzához, mint a XII. száz évi franciaországi román ízlésű templomokéhoz: 2. feltűnően eltér a kétségbe vonhatatlanul francia eredetű vértesszt.-kereszt-i román-templom alaprajzától, melynek minden hajója külön lóher alakú alaprajzot ír le. A többi említett magyarországi templomok mellett ott van ugyan a rendkívül jellemző négy torony, melyet Henszlmann kizáróan magyar építési sajátosságnak mond, míg a Somogyvár-Kupahegyi bazilikának legjobb esetben is csak két tornya lehetett. Azonban tudnunk kell, hogy a magyar négy tornyos templomoknál is e négy torony nem szerves része a bazilikának, hanem azt úgyszólván csak érinti, s így a hajók és presbyterium alakját a tornyok ott léte époly kevésbé módosítja, mint azok hiánya Somogyvárott. A pécsi és székesfehérváriról pedig még közzé nem tett ornamentális faragványok alapján, úgy hiszem sikerülni fog megbizonyítani, a mit különben Henszlmann kivételével sokan mások is hangoztatnak már régebb idő óta, hogy t. i. ezek nem francia, hanem olasz eredetű épületek.

Ilyen körülmények közt nem marad más hátra, mint az a föltevés, hogy somogyvári Benedek-rendi francia szerzetesek templomukat nem francia, hanem magyar minták után a magyar tornyok nélkül építették, s csak később, a vértesszent-kereszt-i templomnál látjuk az összes francia sajátosságok utánzását.

7. Végre a somogyvári bazilika épügy átment a csúcsives kori átépítés, csonkítás és toldás-foldáson,

mint a többi más román izlésű templom, nálunk és másutt egyaránt. Megérte végre ez a templom azt a szomorú időt, mikor, tán a reformatio idején, a hívők száma annyira megfogyott, hogy a megmaradtak a bazilikát nagynak találván, nyugati részéből egy harmadát elrekesztették s keresztül-kasul falakat húzván, e részét profán czélokra használták.

A folytatandó ásatás van hivatva e pontokba foglalt vélemény igazságát megerősíteni, esetleg módosítani; de egyszersmind több más érdekes adatot is napfényre hozni. Addig elégedjünk meg e szerény eredménynyel. A mult nyáron, Somogyvár és vidékének intelligenciája a földnépével együtt épen azon a helyen adott Isten szabad ege alatt ezer éves ittlétünkért hálát, a hol szt. László bazilikájának fényes oltársátra állott. Méltó alkalom volt meggondolni, hogy e néma romok mily sok szemrehányást tesznek a multért, egyszersmind mily sok tanulságot rejtenek a jövőre nézve meggondolni, hogy a mult emlékeinek feltárása létjogunkat biztosítja a jövőre.

1897 január.

